

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРШОТРАВНЕВОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 2012-2022 РР

5.1. ПАСПОРТ СТРАТЕГІЇ

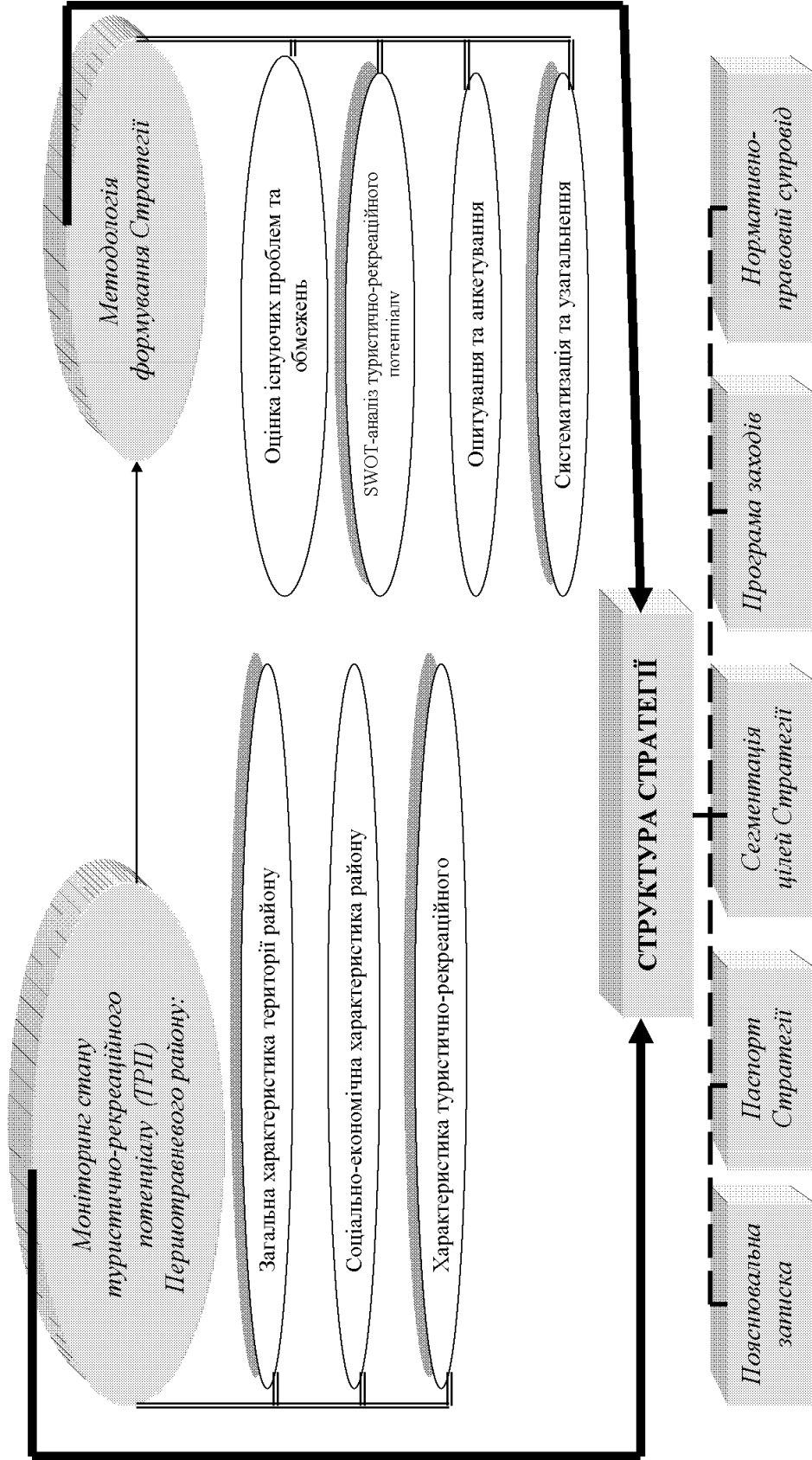
Найменування Стратегії	Стратегія розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району Донецької області на 2012-2022 рр.
Підстава для розробки Стратегії	<p>Стратегія соціально-економічного розвитку Донецької області на період до 2015 р., затверджена рішенням Донецької обласної ради від 23.03.2007 № 5/8-158;</p> <p>Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 „Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року”;</p> <p>Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку Донецької області на період до 2020 року «Донбас у ХХІ столітті. Уроки реформ. Стратегія розвитку»;</p> <p>Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 № 341;</p> <p>Програма науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року, затверджена рішенням обласної ради від 22.03.2002 № 3/25-656;</p> <p>«Схема перспективного використання природних ресурсів прибережної смуги Азовського моря у межах Донецької області» в рамках Регіональної екологічної програми, розробленої згідно з положеннями «Основних напрямів державної політики України у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки», затверджених Постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р.;</p> <p>«Концепція охорони Азовського та Чорного морів», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.1998 р. № 1057 та Законом України від 22.03.2001 р. № 2333-III «Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів».</p>
Державний замовник	Першотравнева районна державна адміністрація

Основні розробники Стратегії	Маріупольський державний університет (економіко-правовий факультет)
Мета Стратегії	<i>Забезпечення зростання показників соціально-економічного розвитку Першотравневого району Донецької області через ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу території за рахунок підвищення рівня конкурентоспроможності місцевого туристичного продукту</i>
Завдання Стратегії	Створення сприятливих правових, економічних та організаційних умов для розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району; Формування нових та покращення стану існуючих об'єктів туристичної інфраструктури; Формування та поглиблення конкурентних переваг Першотравневого району; Збільшення завантаженості курортів Першотравневого району; Збільшення тривалості курортного сезону; Популяризація Першотравневого району Донецької області як одного з найкращих курортів Азовського узбережжя; Забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців для туристичного комплексу району
Строк реалізації	2012-2022 рр.
Етапи розробки та реалізації Стратегії	Визначення потреб та розробка механізмів фінансування пріоритетних заходів реалізації Стратегії; Оцінка очікуваних результатів реалізації Стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району Донецької області; Розробка етапів та визначення послідовності реалізації Стратегії; Створення системи моніторингу та механізмів реалізації Стратегії.
Перелік основних заходів	Удосконалення системи регулювання туризму на місцевому рівні; Розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури; Покращення екологічної ситуації; Оптимізація використання рекреаційних ресурсів та культурної спадщини; Кадрове та науково-методичне забезпечення туристично-рекреаційного комплексу; Реалізація інвестиційної політики у сфері туризму;

	Розвиток альтернативних видів туризму; Розширення мережі туристично-рекреаційних маршрутів; Забезпечення безпеки туристів.
Виконавці заходів Стратегії	Виконавчі органи місцевої влади (Першотравнева районна державна адміністрація), Маріупольський державний університет
Обсяг та джерела фінансування	Реалізація Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, громадських організацій, цільових кредитів банківських та небанківських установ, інвестиційних коштів та інших джерел згідно законодавства України
Очікувані кінцеві результати Стратегії	Зростання рівня доходів та добробуту місцевого населення; Зростання надходжень до місцевих бюджетів; Покращення інвестиційної привабливості адміністративно-територіальних одиниць Першотравневого району; Створення на території Першотравневого району одного з найкращих курортних центрів Донецької області.
Орган програмно-цільового управління	Першотравнева районна державна адміністрація (відповідні підрозділи)
Система контролю за виконанням Стратегії	Контроль реалізації Стратегії здійснює Першотравнева районна державна адміністрація

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРШОТРАВНЕВОГО РАЙОНУ

ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

5.2. МОНІТОРИНГ СТАНУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ ПЕРШОТРАВНЕВОГО РАЙОНУ

5.2.1. Загальна характеристика Першотравневого району

Економіко-географічне положення району

Першотравневий район розташований на південному сході Донецької області, яка є найбільшим промисловим регіоном України. Район має вигідне економіко-географічне положення і полягає на перетині крупних транспортних шляхів. Загальна площа території Першотравневого району за станом на 01.12.2011 р. складає 79211 га, зокрема, сільськогосподарські угіддя – 68969 га, з них ріллі – 58660 га; ліса та лісовкриті площі – 3488 га, площа земель рекреаційного призначення складає 515 га. На території району переважають чорноземи важкої і легкої глинистості. До складу Першотравневого району входять 2 смт. (Мангуш, Ялта), 6 сільрад, 31 населений пункт, 10 колгоспів, 4 радгоспа, 1 рибколгосп, 2 промислових підприємства, 29 медичних закладів, 21 школа, 8 Палаців культури, 23 бібліотеки.

Соціально-адміністративна характеристика району

На території Першотравневого району розташовано 26 населених пунктів, в яких мешкає 27,4 тисяч осіб. Найбільшими за площею є смт. Мангуш площею 0,14 кв. км., смт. Ялта площею 0,13 кв. км та с. Урзуф 0,08 кв. км. За кількістю населення найбільшими є смт. Мангуш, в якому проживає 8,3 тис. ос. та смт. Ялта, в якому проживає 5,5 тис. ос. Також на території району виділяють 2 селищні та 6 сільських рад. Згідно Постанови Кабінету міністрів України від 15.12.1997 р./№ 1391 с. Урзуф, с. Мелекіно та смт. Ялта мають статус курортних.

Рис. 5.1. Карта Донецької області (межі Першотравневого району) станом на 01.12.2011 р.

Кліматична характеристика району

Середня температура по Першотравневому району складає в січні від -5 до -8 °С, в липні від 21 до 23 °С. Абсолютний максимум температури повітря складає 40 °С, тоді як абсолютний мінімум складає -32 °С. Середня глибина промерзання ґрунту в зимовий період знаходиться на відмітці 42 см. Кількість опадів знаходиться на помірному рівні і складає 500 мм в рік. Відносна вологість повітря складає 66%. Середньомісячна швидкість вітру складає приблизно від 2 до 7 м/с.

Кліматичні умови на всьому Азовському узбережжі дозволяють порівняти його із сучасними зонами відпочинку і туризму розташованими на Чорноморському узбережжі західних країн і Азовському узбережжі Росії. У

світі мало таких кутків природної системи, які благодійно впливають на здоров'я людей. Це одне з сприятливих місць в Україні для розвитку курортно-оздоровчої і туристичної діяльності.

Флора і фауна Першотравневого району

Іхтіофауна району характеризується великою різноманітністю. На території району вона представлена 79 видами – 47 морських, 7 прохідних, 12 напівпрохідних і 13 прісноводних. Наземні хребетні представлені всіма класами. Проте найрізноманітніше представлені птахи, яких налічується більше 250 видів, з яких 100 видів кубляться. Флора Першотравневого району також представлена багатою різноманітністю видів степової рослинності і навіть видами, внесеними до Червоної книги України. У Першотравневому районі існують п'ять заповідних зон: «Меотида», «Половецький степ», «Соснові культури», «Приазовський чапельник», «Білосарайська коса».

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Меотида» характеризується флористичною та фітоценотричною унікальністю, багатством флори, раритетною унікальністю. Тільки за екологоценотичною класифікацією тут виділено 49 формацій солончакової, степової, болотяної, водної, піщаної та синантропної рослинності, з яких чотири занесені до Зеленої книги України, а також безліч формацій, в угрупованні яких зростають види, що значаться у Червоній книзі України. Тваринний світ парку багатий взагалі, але за видовим різноманіттям не мають собі рівних пернаті. Навіть у суворі зими поблизу закованого у крижаний панцир моря комфортно почуваються біла полярна сова й пуночки, у теплі – на лиманах влаштовуються лебеді-шипуні. В період міграції серед численної армії птахів можна побачити дрохву, чорного лелеку, чорногову казарку та грифа. Також тут гніздяться десятки тисяч осіб рябодзьобого, річкового та малого крячків, сріблястого мартина та чорноголового хохо туна. Об'єктом турботи колективу парку є також 49 видів ссавців, сім – плазунів, п'ять – земноводних, понад 1500 видів комах та багатьох інших видів безхребетних тварин, що мешкають у парку.

РЛП «Половецький степ» є місцем зростання лікарських, рідкісних та занесених до Червоної книги України видів рослин (сон чорніючий, півонія тонколиста, карагана скіфська, тюльпан гранітний, види ковили: волосиста, відокремлена, гранітна, Лессінга, українська), а також місцем перебування різноманітних представників фауни: заєць-русак, лисиця, снотовидний собака, їжак звичайний, ласка, лісова та домова миші, нутрія вільна, ондатра тощо.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Соснові культури» представлена здебільшого листяними породами – ясенем, білою акацією, кленом. Особливо ж примітною і цінною в урочищі є ділянка штучних насаджень (культур) сосни звичайної. З деревних порід представлені насадження тополі, верби. Трапляються кущі шипшини та глоду. У розріджених місцях ростуть трави – осока колхідська, колосняк чорноморський, чебрець пісковий, катран татарський, а на галявинах серед сосен – цінна рослина солодка гола, занесена до Червоної книги України.

У ландшафтному заказнику загальнодержавного значення «Білосарайська коса» чимало рослин, що зустрічаються тільки понад берегом моря і ніде більше. Тут поширений високий сизий довгокореневищний злак – колосняк чорноморський, який закріплює сипучі піски. Також росте осока колхідська, миколайчики приморські, катран понтійський, люцерна Котова тощо. Флора заказника не дуже багата за кількістю видів – 217, але вона містить такі рослини, які в інших екомстепах, крім приморських не ростуть. Щодо фауни заказника, то велике значення він має, насамперед, для птахів. Звичайними є порець великий, бугай і бугайчик, крижень, широконосіска, чернь червоноголова, лиска, водяна курочка, очеретянка, синиця вусата та інші. Також можна зустріти крячок річкових, куликів, ходуличників, травників, чайок.

Орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Приазовський чапельник» має вигідне географічне розташування, наявність природних перешкод, які неможливо здолати людині та тваринам, створили чудові умови для колоніального мешкання голінастих птахів. Верхній ярус займають велетенські гнізда сірої, великої білої та рудої чапель. Ярусом нижче, і значно в

меншій кількості, розташовується мала біла чапля. Непомітну групу становлять бугай та шугайчики. На невеликих галявинах комфортно почувають себе копиця, коровайка, квак, жовта чапля.

Водні ресурси

Азовське море і його прибережна територія є одним з найважливіших природних багатств України в Донецькій області. Загальна площа морського басейну складає 38 тис. кв. км, обсяг – 320 куб. км., при середній глибині 7,4 метра, а максимальною – 15 метрів. Температура води в літній період складає 26 С. У воді Азовського моря міститься 92 хімічних елемента, таких, що благотворно впливають на організм людини і сприяють його оздоровленню. Узбережжя Азовського моря у межах Першотравневого району має протяжність 56 км і є в основному пляжами, мілкопіщаними, частково мілководними і пологими. Берегова лінія сучасного моря порізана затоками і косами, територія яких є заповідною або курортно-рекреаційною зоною. На узбережжі розташовано 6 населених пунктів, з яких 3 згідно ухвалі КМУ від 15.12.97 р. №1391 віднесені до курортних: с. Урзуф, с. Мелекіне, смт. Ялта, а також села Бабах-Тарама, Юріївка і Білосарайська Коса.

Вода в Азовському морі вважається цілющою. Зважаючи на невелику глибину Азовського моря, вода перемішується верхнім і нижнім шарами, забезпечуючи насичення корисними елементами, сприяючими оздоровленню людини. Важливим чинником для поліпшення здоров'я є також стійкий і помірний режим сонячних випромінювань, що сприяє можливості регулярно приймати будь-які ресурси сонячних ванн. У літній період на території району оздоровлюється 300-350 тис. туристів.

На території району протікають 6 річок, загальною протяжністю 49,7 км. 4 ріки мають загальнодержавного значення. Найбільша ріка Берда довжиною 14 км протікає по Донецькій області в с. Урзуф, с. Стародубівка, с. Захарівка та в Запорізькій області впадає в Азовське море. Ріка Каратюк протікає в

с. Захарівка, довжина її 7,5 км, впадає в р. Берда. Ріка Каратиш протікає в с. Стародубівка, довжина її 5,2 км, впадає в р. Берда.

На ріках загальнодержавного значення побудовані наступні водосховища:

- на р. Зелена - Урзуфське водосховище - площа дзеркала його становить 75 га, обсяг - 1562 тис. м куб.

- на р. Каратюк - Захарівське водосховище, площа дзеркала - 45 га, обсяг становить 2074 тис. м куб.

- на р. Каратиш - Стародубівське водосховище-площа дзеркала - 103 га, а обсяг становить 4 млн. м куб.

В смт.Мангуш протікають ріки місцевого значення – Суха та Мокра Білосарайки. Довжина р. Суха Білосарайка становить 1,5 км, Мокрої Білосарайки- 12,5 км. Ріка Суха Білосарайка впадає в р. Мокра Білосарайка на границі с.м.т. Мангуш та Ялта,потім продовжує своє русло по с.м.т.Ялта та впадає в Азовське море.

Загальна довжина річок, що протікають в Першотравневому районі, становить близько 50 км.

Крім рік та водосховищ в районі знаходиться 44 ставки. Загальна площа дзеркала ставків становить 432 га, обсяг в них при нормальному підпірному рівні становить 9526 тис. м куб. 7 ставків та гідротехнічних споруд на них пошкоджено під час проходження весняних паводків і потребують ремонту та відновлення.

Потрібно зберігати повноводність та чистоту голубих артерій рік та ставків. Добитися цього при сьогоднішній господарській діяльності дуже складно, але необхідно. Людина забруднює і псує води в сотні раз більше, ніж споживає. Забруднення води промисловими відходами приймає буквально катастрофічні масштаби.

На берегах рік та ставків звалища побутового сміття.

На території району є неосвоєні великі запаси лікувальної мінеральної води і лікувальної грязі, які можуть використовуватися для цілорічного

повноцінного відпочинку і лікування населення України та інших країн. Запаси мінеральних вод наведено у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Характеристика мінеральних вод Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Дільниця</i>	<i>Індекс водоносного горизонту / мінералізація, г/л</i>	<i>Тип мінеральної води, аналог</i>	<i>Запаси, м³/добу</i>
1.	Юріївська	N ₂ 9,3-23,6	Хлоридна натрієва йодо- бромна «Талицька»	1230
2.	Ялтинська	K 22,7	Хлоридна натрієва йодо- бромна «Нафталанська», Друскінінкай	4100
3.	Білосарайська	P 32,1	Хлоридна натрієвбромна Друскінінкай	1100
		K ₂ 49,6	Хлоридна натрієвбромна Друскінінкай	2180

На території Першотравневого району одиничними експлуатаційними свердловинами охоплені водні горизонти куюльницьких, кімерійських і відкладень сарматів. Склад підземних вод є хлоридно-сульфатним. Різноманіття типів мінеральних вод створює додаткові сприятливі передумови для використання території Першотравневого району в якості курортної зони безперервного річного відпочинку та лікування населення України та інших країн.

Корисні копалини

Надра прибережної смуги містять мінерально-сировинні ресурси, зокрема, тут розвідані родовища заліза, графіту, карбонатної сировини, будівельних матеріалів. У таблиці 5.2 наведено перелік родовищ корисних копалин на території Першотравневого району Донецької області.

Перелік родовищ корисних копалин Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Тип корисних копалин</i>	<i>Найменування родовища</i>	<i>Опис родовища</i>
1.	Металічні (рудні) корисні копалини, чорні метали, залізо	Юріївська дільниця Маріупольського родовища залізних руд	Розташована у 1,5 км на північно-захід від с. Юріївка у західному крилі Мангуського склинару. Фіксується двома відокремленими інтенсивними магнітними аномаліями (східною та західною). Загальна протяжність дільниці у північно-західному напрямку складає 3200 м при ширині до 800-1200 м. Рудні сховища охоплюють, в основному, піроксен-магнетитові кварцити, що входять до складу залізо-рудної пачки потужністю до 115 м серед порід гнейсової серії, що утворюють дві зжаті за віссю синклінарні складки. Глибина залягання залізистих кварцитів – 70-90 м. Середній вміст заліза складає 18,2%. Прогнозні запаси руди Юріївської дільниці до глибини 500 м від поверхні складають 157,9 млн.т. Родовище середнє. Не експлуатується.
2.		Ялтинська дільниця Маріупольського родовища залізних руд	Розташована на околицях смт. Ялта у східному крилі Держинсько-Першотравневої антикліналі. Він відзначається смугою магнітних аномалій інтенсивністю о 4000 гамм, що витягнута у північно-західному напрямку. Протяжність дільниці складає 5 км при ширині від 250 (північна частина) до 750 м (південна частина). Рудні сховища охоплюють піроксен-магнетитові кварцити, що входять до складу залізорудної пачки потужністю до 180 м серед порід гнейсової серії.

			У структурному відношенні дільниця представляє синклінальну складку третього порядку; потужність рудного сховища складає від 20-25 (південна частина) до 100 м (центральна частина). Зміст заліза у кварцитах південної частини дільниці складає 22,6% . Прогнозні запаси залізних руд Ялтинської дільниці до глибини 300 м від поверхні оцінено у кількості 93,9 млн. т. Родовище мілке. Не експлуатується.
3.	Будівельні матеріали, камінну будівельне (для буту та щебеню)	Першотравневе родовище цеглинно-черепичної сировини	Розташоване у східній околиці смт. Ялта, у 7 км на північ від Азовського моря. Розвідано у 1954 р Київським геолого-розвіувальним трестом. В геологічній побудові приймають участь четвертинні відкладення: представлені червоно-бурими лісо видними суглинками потужністю 11 м на дільниці розвитку суглинків, а також жовто-бурими пісками потужністю 1,3-2,5 м на дільниці розвитку пісків. Вскришні породи, що представлені ґрунтово-рослинним шаром, мають потужністю 0,5-1,0 м. Суглинки у шихті з піском (30%) придатні для виробництва будівельної цегли. Розвідані запаси суглинків та пісків, підраховані та затверджені Донецькою технічною радою 13.07.1955 р. станом на 01.01.1989 р. складають: суглинки (кат. В+С) – 582 тис.куб.м. Приріст запасів суглинків можливиц за рахунок дорозвілдування родовища у північно-західному напрямку і на глибину. Родовище експлуатується цеглинним заводом смт. Мангуш.

4.	Будівельні матеріали, цеглинно-черепична сировина	Червоноселянське родовище цеглинно-черепичної сировини	Розташовано у 3,1 км на північ від с. Юріївка догори по балці Камешуватка на правому схилі. Корисною копалиною є суглинок четвертинного віку палево-жовтого кольору, вапняний, з примазками гідроокислів; потужність корисної товщі складає 2,5 м. запаси не підраховувалися. Розробляється місцевим населенням для будівельних потреб.
5.	Будівельні матеріали, будівельні та бетонні (для заповнення бетонів) піски	Білосарайське родовище (велике) будівельних пісків	Розташовано між с. Мелекіно та с. Білосарайська Коса. Розвідано у 1963-1964 рр. В геологічній побудові приймають участь сучасні морські утворення, що представлені прибережними морськими пісками, золотими пісками, лагунними та лиманними пісками та мулами. Потужність продуктивної товщі складає від 2,0 до 9,0 м (середня – 6,95 м), потужність вскришних порід – від 0 до 4,5 м (середня – 0,33 м). Продуктивні піски переважно кварцеві. Підраховані запаси їх складають (сума категорій А+В+С) 20709,2 тис. куб. м. Родовище не розробляється.

Проте гірські роботи несприятливо впливають на навколишнє середовище і можуть стати джерелом загрози розвитку туристичного потенціалу Першотравневого району, тому необхідно погоджувати розвиток добувної і туристичної галузей.

Екологічна характеристика території

Стан природних ресурсів (земельних, водних, рослинних, рибних, рекреаційних) свідчить про їх інтенсивне використання та появу тенденції до

виснаження окремих з них (зокрема, прісної води, осетрових риб, різноманіття рослинних культур і т. ін), має місце існування конфлікту між природними ресурсами та засобами їх використання (розорювання ділянок еродованих земель, будівництво та експлуатація закладів відпочинку та зсувонебезпечних ділянок узбережжя, будівництво берегозахисних споруд на окремих ділянках узбережжя без аналізу їх впливу на прилеглі території і т.ін.)

Однією з проблем екологічного характеру Першотравневого району є відсутність підприємств з утилізації твердих побутових відходів та відповідна наявність значної кількості несанкціонованих сміттєзвалищ. Так, згідно із Картою розміщення полігонів та несанкціонованих звалищ Донецького Приазов'я на території Першотравневого району зосереджено 3 стихійні звалища (с. Азовське Ялтинської селищної ради, с. Портовське Мелекінської селищної ради, Ялтинського ККП), 2 санкціонованих звалища (Мангуського та Ялтинського ККП), 2 склади ядохімікатів та добрив (ПАП «Прогрес» та ПСП «Партнер»), а також несанкціоновані звалища невстановлених власників. Окрім того, проектується ще одне нове звалище Ялтинського ККП. На території району спостерігається недостатня кількість спецтехніки та контейнерів для збору твердих побутових відходів. З трьох полігонів твердих побутових відходів 2 практично вичерпали свій ресурс. У 2010 р. на території сільських та селищних рад використовувалася спецтехніка у кількості 11 одиниць комунальної власності, у 2011 р. планувалося використовувати 32 одиниці техніки різної форми власності: 14 одиниць для вивезення твердих побутових відходів та 18 одиниць для вивезення рідких відходів.

У межах прибережної смуги відповідними органами було виконано зонування. При зонуванні визначено ділянки території, де стан природного середовища в цілому та окремі його компоненти знаходяться в сталому стані та інші, де необхідно втручання у господарську діяльність задля того, щоб економічна діяльність найбільш повно використовувала існуючі ресурси та не призводила до їх виснаження і руйнування крихких екосистем. Функціональне зонування встановило для кожної з зон набір можливих заходів втручання в

існуюче природокористування для того, щоб знизити рівень конфліктів, а також стимулювати найбільш вигідні в соціально-економічному аспекті галузі. Враховуючи, що узбережжя входить до складу регіонального ландшафтного парку «Меотида», зонування території було проведено із врахуванням меж заповідної, господарської та рекреаційної його зон.

Згідно із Схемою перспективного використання природних ресурсів прибережної смуги Азовського моря у межах Донецької області, розробленої в рамках Регіональної екологічної програми у 2004 р., перехід до сталого розвитку передбачає поступове поновлення природних екосистем до рівня, що гарантує стабільність навколишнього середовища та його здатність забезпечувати життєдіяльність населення. Прибережна зона як специфічна ділянка земної поверхні, на якій концентрується значна частика соціально-економічної активності населення, як суходупної, так і морської, має ряд специфічних властивостей.

5.2.2. Соціально-економічна характеристика Першотравневого району

Сукупний обсяг споживання електроенергії в районі складає 76086530 кВт/ч, в т.ч. для підприємств – 35290211 кВт/ч, для населення – 40796319 кВт/ч. Загальна довжина транспортних шляхів складає 427 км, з них 294 км – дороги комунальної власності, 202 км – дороги обласного значення, 31 км – дороги державного значення. Екологічні показники стану Першотравневого району складають значення середніх викидів в атмосферу на рівні 2,5 тис. тонн на рік, обсяг викидів в поверхневій воді – 1 млн. м куб./ рік.

Гострими проблемами цього регіону є прісне водопостачання практично на всьому узбережжі, відсутність централізованих інженерних комунікацій, централізованих мереж каналізацій, очисних споруд, господарсько-побутових стоків. На території, що підпорядкована Іллічівській сільській раді, знаходяться очисні споруди водопровідно-каналізаційного господарства м Маріуполь, а

також мулові пруди даного господарства. Це, в свою чергу, ускладнює формування та реалізацію заходів, спрямованих на покращення екологічної ситуації на території району та сприяючих розвитку туристично-рекреаційного потенціалу території.

На території району функціонує два великих підприємства, що реалізують продукцію промислового виробництва: ТОВ «Форіца» та ВАТ «Старокримський кар'єр», проте загальний обсяг реалізованої продукції за останні роки знизився на 37% та станом на 2010 рік складає 10 595,7 тис. грн. та 2 737,5 тис. грн. відповідно.

Загалом фінансові показники діяльності Першотравневого району свідчать про значне зниження обсягів кредиторської та дебіторської заборгованості, що є тенденцією останніх років. Дані представлені у таблиці 5.3.

Основні показники виробництва видів продукції загального споживання наведено в таблиці 5.4. Слід відзначити стійке зростання обсягів виробництва за всіма напрямками, що є важливою передумовою розвитку виробничого комплексу Першотравневого району. Так, кризові тенденції в світовій економіці значно вплинули на показники виробництва, проте в 2010 році виробництво хлібобулочних виробів, кондитерських виробів та ковбасних виробів майже досягло рівня докризового періоду.

Таблиця 5.3

Стан кредиторської та дебіторської заборгованості, тис. грн.

Назва показника	2006	2007		2008		2009		2010		
		Темп зростання, %	Темп зростання, %	Темп зростання, %	Темп зростання, %	Темп зростання, %	Темп зростання, %			
Кредиторська заборгованість	17498	-	33427	191	33014	98,8	28121	85,2	н/д	-
Дебіторська заборгованість	6848	-	14786	215,9	16577	112,1	5654	34,1	н/д	-

Важливим чинником розвитку сфери туризму на території Першотравневого

району є стабільне зростання показників функціонування галузі АПК. Продукція сільськогосподарського агропромислового комплексу є важливим елементом забезпечення належних умов для формування позитивного іміджу території, підвищення рівня життя населення і забезпечення стабільності соціально-економічної інфраструктури.

Таблиця 5.4

Розвиток виробничого комплексу Першотравневого району

<i>Назва показника</i>	<i>Од. виміру</i>	<i>2006</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2007</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2008</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2009</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2010</i>	<i>Темп зростання, %</i>
Хлібобулочні вироби	т	129,6	94,8	114,9	88,7	112,7	98,1	115,4	102,4	115,7	100,1
Масло соняшникове рафіноване	т	322,8	82,9	236,7	73,3	266,0	112,7	306,5	115,2	182,0	59,4
Кондитерські вироби	т	236,5	114,5	181,7	76,8	81,9	45,1	95,0	115,8	115,1	121,2
Мука	т	564,7	126,7	111,3	19,7	245,4	220,5	294,1	119,8	351,0	119,3
М'ясо і субпродукти	т	876,0	83,2	675,0	77,1	398,0	58,9	105,0	26,4	71,0	67,6
Ковбасні вироби	т	463,0	123,8	368,0	79,5	273,0	74,2	354,0	129,6	281,0	79,4
Консерви м'ясні	туб	31,5	131,3	11,8	37,5	0,1	8,6	5,3	в 53 р.б.	125,0	в 23 р.б.
М'ясні напівфабрикати	т	101,0	86,1	98,5	97,5	82,7	83,9	39,2	47,4	48,8	124,5
Консерви рибні	туб	202,1	у 11 р.б.	383,5	189,8	571,9	149,1	610,7	106,8	0	-
Харчова продукція	т	н/д	-	1025,0	-	337,3	32,9	254,5	75,5	0	-
Майонез, соуси	т	н/д	-	н/д	-	33,0	-	1,8	5,5	1,2	66,7

Галузева структура АПК Першотравневого району зазнала значних змін за

останні роки. Так, частка продукції тваринництва значно збільшилася: з 29% у 2008 році до 33,6% у 2010 році. Хоча дані тенденції більше обумовлені значним спадом виробництва продукції рослинництва в районі майже на 22,7 % в період з 2008 по 2010 роки.

Таблиця 5.5

**Галузева структура виробництва продукції сільського господарства
Першотравневого району**

<i>Назва показника</i>	<i>2006</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2007</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2008</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2009</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2010</i>	<i>Темп зростання, %</i>
Валова продукція с/г в цінах 2005 року (тис.грн.), в т.ч.:	47584	-	54585	114,7	70626	129,4	62450	88,4	54607	87,4
Рослинництво	33523	-	33354	99,5	50131	150,3	43082	85,9	36242	84,1
Тваринництво	14061	-	21231	150,9	20495	96,5	19368	94,5	18365	94,8

Так, в 2008 році обсяги виробництва продукції рослинництва склали 50 131 тис. грн. у цінах 2005 року, а вже в 2010 році цей показник знизився до 36 242 тис. грн. Проте якщо виробництво продукції рослинництва ще не відновилося у повному обсязі до рівня докризового періоду, то в галузі тваринництва майже вдалося зберегти показники виробництва на докризовому рівні. Якщо у 2008 році виробництво продукції тваринництва складало 20 495 тис. грн., то у 2010 році воно збереглося на рівні 18 365 тис. грн. в цінах 2005 року.

У таблиці 5.6 представлені основні показники функціонування сільськогосподарського комплексу Першотравневого району в натуральному виразі. Слід відзначити, що кризові тенденції вплинули на обсяги виробництва продукції сільськогосподарського призначення, проте за деякими категоріями

виробництво майже повністю відновилося. Так, зокрема, показники виробництва м'яса живої ваги майже лишилися на рівні 2008 року – 1390 т, а у 2010 році 1269 т відповідно. А за показниками виробництва яєць наявним є зростання обсягів. Так, у 2008 році було вироблено 3087 тис. яєць, а в 2010 році вже 3 930 тис. яєць, що на 27% більше ніж у докризовий період.

Таблиця 5.6

Динаміка обсягів виробництва продукції сільськогосподарського призначення в Першотравневому районі в 2006-2010 роках

Назва показника	Од. виміру	2006	Темп зростання, %	2007	Темп зростання, %	2008	Темп зростання, %	2009	Темп зростання, %	2010	Темп зростання, %
Зернові	т	51718	86,4	42899	82,9	64720	150,9	59491	91,9	45628	76,7
Соняшник	т	18378	120,0	14180	77,2	21505	77,2	21505	100,0	19038	79,9
Овочі	т	1770	156,6	628	35,5	1392	221,7	717	51,5	1064	148,4
Молоко	т	7424	122,9	7428	100,1	6582	88,6	5957	90,5	5813	97,6
М'ясо (ж.в.)	т	1413	127,1	1355	95,9	1390	102,6	1113	80,1	1269	114,0
Яйця	т. шт.	2360	100,3	2222	94,2	3087	138,9	3436	111,3	3930	114,4

Аналіз стану соціальної сфери Першотравневого району свідчить про стабільне зростання рівня життя населення, що є важливою передумовою до розвитку туризму в районі. Так, рівень середньомісячної заробітної плати в районі виріс на 215% в період з 2006 по 2010 роки з 701,2 грн. до 1508,2 грн. Заборгованість по заробітній платі істотно скоротилася за аналізований період, з 93,7 тис. грн. в 2006 році до 7,1 тис. грн. в 2010 році. Динаміка основних показників стану соціальної сфери Першотравневого району представлена в таблиці 5.7.

Слід зазначити також значне зростання фонду фінансування соціально-культурної сфери Першотравневого району. За п'ять попередніх років його обсяг виріс в 2,25 рази і в 2010 році склав 73,9 тис. грн.

Таблиця 5.7

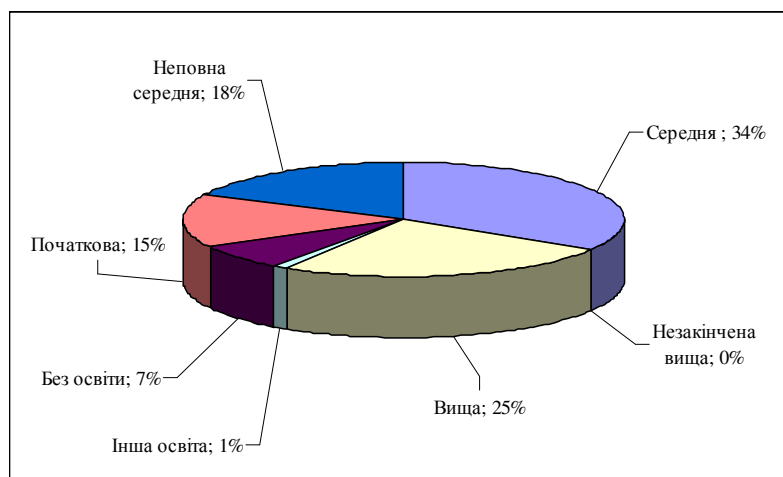
**Показники динаміки стану соціальної сфери Першотравневого району
за 2006-2010 роки**

<i>Показник</i>	<i>2006</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2007</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2008</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2009</i>	<i>Темп зростання, %</i>	<i>2010</i>	<i>Темп зростання, %</i>
Заг. чисельність населення, тис. осіб	28,1	99,6	27,8	98,9	27,7	99,6	27,7	100	27,5	99,3
Населення працездатного віку, тис. осіб	16,5	100	16,5	100	16,3	98,8	16,2	99,4	16,2	100
Середньомісячна зар. плата, грн.	701,23	124,2	1048,3	149,5	1414,0	134,9	1484,0	105,0	1508,2	106,6
Заборгованість по виплаті зар. плати, тис. грн.	93,7	94,6	25,6	27,3	12,7	49,6	38,4	302,4	7,1	18,5
Частка населення з доходом нижче за прожитковий мінімум	10,4	800	4,3	41,3	7,0	162,8	5,8	82,9	н/д	-
Фінансування соціально-культурної сфери, грн.	32726,7	100,5	43174,2	131,9	53412	123,7	57757,3	108,1	73904,8	127,9

Значне зростання даного показника свідчить про потенціал розвитку соціально-культурних процесів в районі найближчим часом. Безумовним позитивним чинником розвитку соціальної сфери в Першотравневому районі є стабільне зниження частки населення з доходом нижче за прожитковий мінімум. В період з 2006 по 2009 роки даний показник знизився з 10,4% до рівня 5,8%, що, поза сумнівом, є важливою передумовою розвитку туристичного потенціалу району.

Показники соціального стану Першотравневого району свідчать про наявність значного наукового потенціалу. Так, за даними перепису 2001 року, із 28041 осіб, що проживають в Першотравневому районі, 6983 мають вищу освіту, що складає 24,9% від загальної чисельності населення, середню освіту

мають 9460 осіб, що складає 33,7% та неповну середню 5078 осіб, що складає 18,1% (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Освітній рівень населення Першотравневого району

Загалом дані показники є досить високими для сільської місцевості, що безперечно свідчить про наявність можливості розвивати наукомісткі галузі народного господарства на території Першотравневого району.

В цілому, на основі проведеного аналізу показників соціально-економічного розвитку Першотравневого району можна зробити висновок, що територія є перспективною та має розвинуту економічну інфраструктуру. Також слід відзначити значний природний та соціальний потенціал, що має відіграти значну роль в процесі розвитку туристичної інфраструктури.

5.2.3. Характеристика туристично-рекреаційного потенціалу

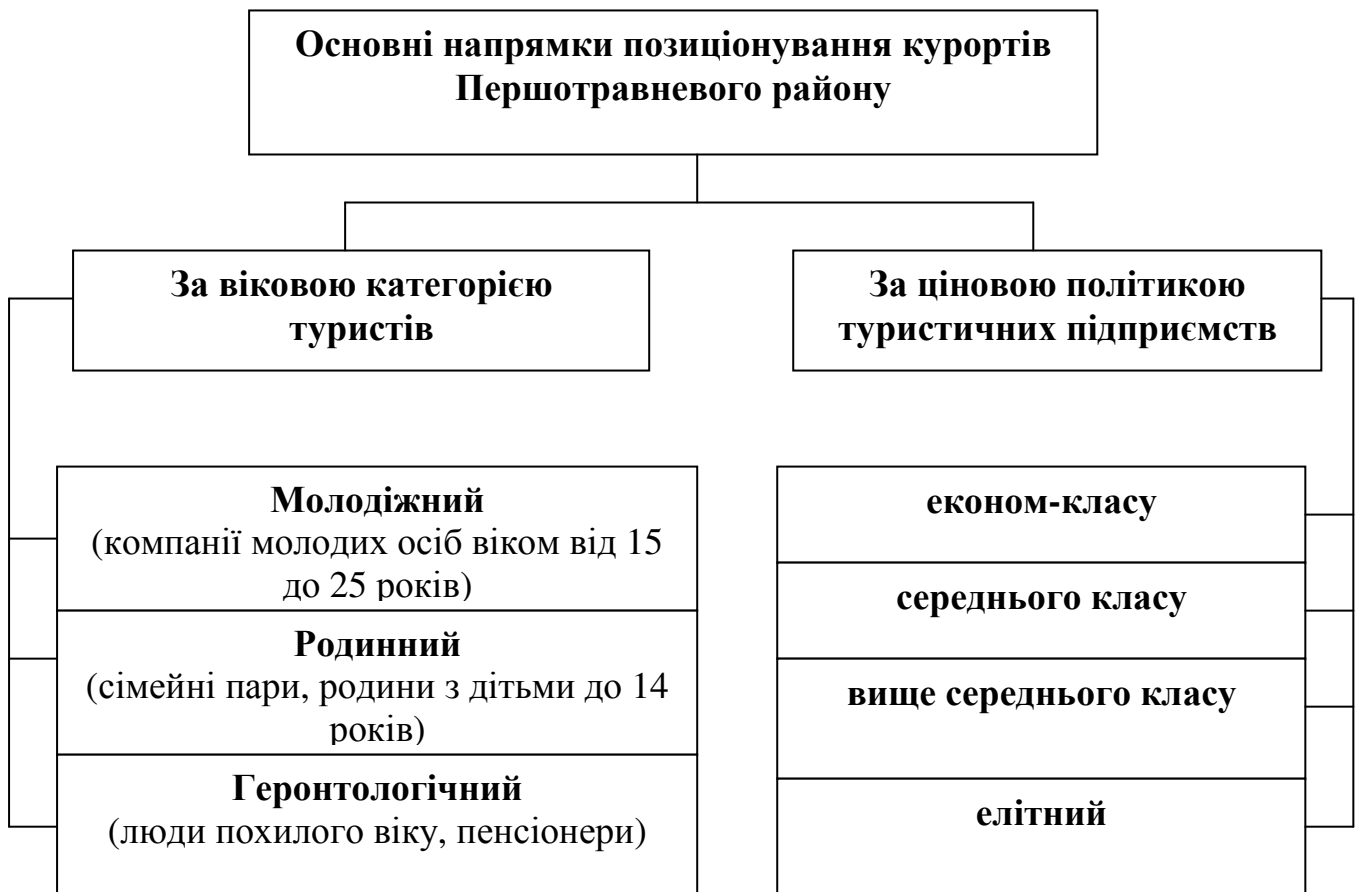
Туристично-рекреаційний потенціал Першотравневого району дозволяє розвивати як традиційні, так і альтернативні види туризму. Основною спеціалізацією, для якої існують первинні передумови у районі, є сегмент рекреаційного туризму. В той же час об'єкти як первинної, так і вторинної пропозиції, які схематично представлено на рисунку 5.3, дозволяють говорити про можливість розвитку сільського зеленого, екстремального, історичного,

етнічного та релігійного видів туризму. За даними місцевих органів самоврядування, за літній період на узбережжі району оздоровлюється 300-350 тис. мешканців України та інших країн.

**Рис.5.3. Об'єкти первинної та вторинної туристичної пропозиції
Першотравневого району Донецької області**

Основні напрями існуючого позиціонування курортів Першотравневого району можна умовно поділити за двома категоріями: віковою структурою та рівнем доходів потенційних відвідувачів. За категоріями населення можна відокремити молодіжний (15-25 років), родинний (родини з дітьми до 14 років) та геронтологічний (люди похилого віку) туризм. За ціновою політикою на території району є можливості формування та реалізації туристичного продукту, спрямованого на задоволення потреб туристів з низьким, середнім, вище середнього рівнем доходів. Окрім того, є можливості розвитку так званого елітного виду туризму, що на сьогоднішній день є каталізатором розвитку туристичної галузі в багатьох країнах та дозволяє підвищити рівень якості обслуговування та запровадити використання європейських та міжнародних стандартів обслуговування. Схематично основні напрями позиціонування представлено на рисунку 5.4.

Рис. 5.4. Основні напрями позиціонування курортів Першотравневого району Донецької області

При цьому орієнтири традиційного розподілу категорій населення за рівнем купівельної спроможності свідчить про те, що близько половини відвідувачів представляють середній клас та є сімейними парами, як свідчать дані, наведені у таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Структура туристів, що відвідують курорти Першотравневого району, за рівнем купівельної спроможності, %

	<i>молодь</i>	<i>сімейні пари</i>	<i>люди похилого віку</i>
економ-класу	55%	20%	60%
середнього класу	30%	50%	30%
вище середнього класу	10%	20%	5%
елітний	5%	10%	5%

Характерною особливістю курортного сезону території є значний рівень сезонності. Так, за результатами Комплексної програми розвитку курортного потенціалу Урзуфу курортний сезон триває близько чотирьох місяців (з початку травня до початку вересня) та має ряд особливостей:

1. Етап передсезону триває близько 7 тижнів. Більше половини даного етапу проходить при низькому рівні завантаження (середній показник травня – близько 2%). В даний етап входить більша частина червня – близько трьох тижнів, із середнім рівнем завантаження близько 10%.

2. Активний сезон (завантаження від 20% і більше) починається лише наприкінці червня.

3. Етап піку сезону триває близько 1 місяця, після чого відбувається етапу спаду сезону.

4. Етап бархатного сезону триває лише 1-1,5 тижні, курортний сезон закінчується дуже різко у перші тижні вересня.

5.2.3.1. Рекреаційний потенціал

Рекреаційний потенціал території являє собою сукупність характеристик території та об'єктів, що можуть бути використані під час формування та реалізації туристичного продукту різної спрямованості на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Першотравневий район Донецької області характеризується наявністю об'єктів як первинної, так і вторинної туристичної пропозиції. До об'єктів первинної пропозиції можна віднести:

- сприятливий клімат – середня температура повітря у червні складає 23-24⁰ С;

- вихід до теплого Азовського моря (купальний сезон розпочинається у травні місяці, коли температура води сягає близько 17⁰ С та триває до вересня, середня температура води у червні-серпні складає 20-24⁰ С);

- наявність трьох рекреаційних зон: Ялтинської, Мелекінської та Урзуфської. В свою чергу, Ялтинська рекреаційна зона охоплює рекреаційну ділянку «Юрїївка», «Нова Ялта», «Стара Ялта»; Мелекінська зона – «Білосарайська Коса-1», «Білосарайська Коса-2» та «Мелекіно»; Урзуфська зона – «Бабах-Тарама», «Урзуф-1», «Урзуф-2», «Камишеватка».

Урзуфська рекреаційна зона умовно поділена на чотири рекреаційних ділянки:

1) *Рекреаційна ділянка «Бабах-Тарама»* розташована в західній частині зони між кордонами Запорізькою областю і с. Урзуф. Проща ділянки складає 248 га, протяжність узбережної смуги 2,5 км. У зоні сприятливі природні фактори для розміщення готельних комплексів високого класу.

2) *Рекреаційна ділянка «Урзуф – 1»* розташована в прибережній частині с. Урзуф. Територія ділянки простирається від с. Бабах-Тарама до пансіонату «Урзуф». Проща ділянки складає 272 га, протяжність узбережної смуги 2,6 км.

3) *Рекреаційна ділянка «Урзуф – 2»* простирається вздовж узбережжя від пансіонату «Чайка» до заповідної ділянки «Зсув». Проща ділянки складає 243 га, протяжність узбережної смуги 2,6 км.

4) Рекреаційна ділянка «Камішеватка» розташована опосередковано в східній частині рекреаційної зони. Площа ділянки складає 56,5 га, протяжність узбережної смуги 0,9 км.

Ялтинська рекреаційна зона умовно поділена на три рекреаційних ділянки:

1) Рекреаційна ділянка «Юріївка» розташована в західній частині зони між рікою Камішеватка і пансіонатом «Перлина» і включає в себе безпосередньо с. Юріївка, території установ відпочинку, зелені насадження і об'єкти обслуговування. Площа ділянки складає 348 га, протяжність узбережної смуги 3,8 км. Юріївка – найбільш престижний куток Ялтинської рекреаційної зони, який має живописний ландшафт і відмінну акваторію. Більшість пансіонатів, розташованих у цій зоні відповідають сучасним вимогам і можуть бути використані протягом цілого року як профілакторії.

2) Рекреаційна ділянка «Нова Ялта» розташована між с. Юріївка і с. Ялта. Територія ділянки простирається вздовж моря від західного кордону пансіонату «Перлина» до східного кордону яхт-клубу «Наутілус». Площа ділянки складає 215 га при протяжності берегової смуги 2,45 км. Більшість установ, розташованих на цій ділянці, потребують реконструкції для створення необхідних комфортних умов проживання і відпочинку.

3) Рекреаційна ділянка «Стара Ялта» розташована безпосередньо у с. Ялта і включає в себе окрім установ відпочинку квартали з приватними садибами. Площа рекреаційної ділянки складає 365 га при протяжності берегової смуги 3,7 км. На території «Стара Ялта» вздовж узбережжя розташовані, в основному, некапітальні установи відпочинку, побудовані в 50-60 рр. минулого сторіччя зі значним ступенем зносу і низьким рівнем комфорту.

Мелекінська рекреаційна зона умовно поділена на 3 ділянки:

1) Рекреаційна ділянка «Білосарайська Коса – 1» займає південну частину Білосарайської Коси. На її території розташована більша частина села Білосарайська Коса і установи відпочинку. Площа рекреаційної ділянки

складає 265 га, протяжність берегової смуги 5,7 км.

2) Рекреаційна ділянка «Білосарайська Коса – 2» розташована вздовж узбережжя між с. Білосарайська Коса і с. Мелекіне. В межі ділянки входять північна околиця с. Білосарайська Коса і установи відпочинку. Площа рекреаційної ділянки складає 475 га при протяжності берегової смуги 4,9 км.

3) Рекреаційна ділянка «Мелекіне» розташована у північно-східній частині Мелекінської зони відпочинку і включає в себе с. Мелекіне. Площа території ділянки складає 364,9 га при протяжності берегової смуги 2,9 км.

На території даних рекреаційних зон функціонує 4 організовані пляжі: Урзуфський, Мелекінський, Юрїївський та Ялтинський, загальні показники яких наведено у таблиці 5.9.

Таблиця 5.9

Кількість відвідувачів на площа організованих пляжів Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Підпорядкування</i>	<i>Площа, м²</i>	<i>Орієнтована кількість відвідувачів</i>
1.	Урзуфський пляж	с. Урзуф	Урзуф КП	4250	2125
2.	Мелекінський пляж	с. Мелекіно	Мелекіно КП	9570	485
3.	Юрїївський пляж	с. Юрїївка	Ялта КП	5250	2625
4.	Ялтинський пляж	смт. Ялта	Ялта КП	3300	1650

Загальною проблемою розвитку зазначених рекреаційних зон є недостатній рівень облаштування прибережних територій, наявність значної кількості старих баз відпочинку та інших об'єктів розміщення, необхідність добудови за межами 100 метрів водоохоронної зони об'єктів відпочинку, відсутність чіткового функціонального зонування.

- наявність п'яти заповідних зон («Меотида», «Половецький степ», «Соснова культура», «Приазовський чапельник», «Білосарайська коса»);

- мінеральні води Юріївської, Ялтинської та Білосарайської дільниць, які за своїми властивостями схожі до хлоридної натрієвої йодо-бромної води «Талицька», «Нафталанська» та хлоридної натрієвої бромної «Друскінінкай» відповідно, та можуть бути використані під час лікування окремих захворювань шлунково-кишкового тракту, а також для зовнішнього застосування;

- лікувальні грязі в районі Білосарайської коси, які за своїм складом схожі до Бердянських та Куяльницьких. Можуть використовуватися для лікування окремих захворювань суглобів, м'язів, кісток, нервової системи, наслідків тромбофлебітів, запалень черевної порожнини, захворювань шкіри, гінекологічних захворювань, хронічних простатитів та ін.;

- налагоджена система транспортних комунікацій. Так, на території району діє автостанція смт. Мангуш, звідки здійснюються регулярні рейси Маріуполь-Мангуш-Маріуполь 20 разів на добу. Однак серед об'єктів транспортної інфраструктури відчувається недостатня кількість автостоянок, що можуть бути використані як організованими, так і неорганізованими туристами під час відвідування туристичних об'єктів: в районі функціонує лише одна наземна приватна автостоянка у с. Рибачьке за адресою вул. Флотська, 1. автостоянка є цілодобовою.

Що стосується об'єктів вторинної пропозиції, то до них належать, передусім, бази відпочинку, пансіонати та приватні будинки, які можуть бути використані для задоволення потреб туристів різних категорій. Зведена інформація щодо кількості та наявності колективних закладів розміщення Першотравневого району наведено у таблиці 5.10. З загальної кількості 205 одиниць переважна більшість зосереджена у Мелекіному та Білосарайській Косі (90 або 43,9%), Ялті (88 або 42,9%), решта – в Урзуфі та Б.Тарамі (27 або 13,2%). В районі знаходиться 2 бази відпочинку місткістю 1000 койко-місць: в Урзуфі та Ялті.

Слід відзначити, що Азовське узбережжя в даний час являє собою безсистемне будівництво території рекреаційними установами курортно-санаторної спеціалізації (пансіонати, санаторії, дома відпочинку та ін.) різних

відомств прилаштованими переважно тільки для літнього відпочинку. Їх характеризують застарілі основні фонди. У більшості з них відсутні сучасні умови для комфортного перебування та відпочинку. У зв'язку з кризою більшість з них перестали функціонувати через відсутність джерел фінансування.

Таблиця 5.10

Зведена таблиця функціонуючих закладів розміщення Першотравневого району

<i>Місткість</i>	<i>Місце знаходження</i>	<i>Кількість закладів розміщення</i>	<i>Місце знаходження власників</i>
До 50	Мелекіно, Білосарайська Коса	27	Маріуполь (13) Донецьк (9) Горняк (1) Красноармійськ (1) Димитрів (1) Луганськ (1) Докучаєвськ (1)
	Ялта	28	Донецьк (10) Маріуполь (9) Макіївка (2) Ялта (2) Горлівка (1) Степне (1) Артемівськ (1)
	Урзуф, Юріївка, Б. Тарама	3	Сніжне (1) Біле (Луганська обл.) (1) Родинське (1)
51-100	Мелекіно, Білосарайська Коса	28	Маріуполь (11) Донецьк (9) Мелекіно (2) Макіївка (2) Луганськ (1) Жданівка (1) Горлівка (1) Новогродівка (1)
	Ялта	33	Донецьк (12) Маріуполь (6) Макіївка (2) Добропілля (1) Красноармійськ (1)

			Володимирівка (1) Ясинувата (1) Мангуш (1) Харків (1) Краматорськ (1) Костянтинівка (1) Ялта (1)
51-100	Урзуф, Юріївка, Б. Тарама	8	Донецьк (5) Маріуполь (3)
101-200	Мелекіно, Білосарайська Коса	25	Маріуполь (9) Донецьк (9) Мелекіно (2) Білосарайська Коса (2) Ясинувата (1) Харцизьк (1)
	Ялта	18	Донецьк (6) Маріуполь (3) Добропілля (2) Ялта (2) Горлівка (1) Красноармійськ (1) Угледар (1) Бердянськ (1) Макіївка (1)
	Урзуф, Юріївка, Б. Тарама	8	Донецьк (5) Новотроїцьк (1) Красноармійськ (1)
201-500	Мелекіно, Білосарайська Коса	10	Маріуполь (5) Донецьк (3) Мелекіно (1) Макіївка (1)
	Ялта	8	Маріуполь (4) Донецьк (3) Мангуш (1)
	Урзуф, Юріївка, Б. Тарама	7	Донецьк (2) Маріуполь (1) Авдєєвка (1)
Більше 500	Мелекіно, Білосарайська Коса	-	-
	Ялта	1	Маріуполь (1)
	Урзуф, Юріївка, Б. Тарама	1	-

Зниження купівельної спроможності населення і підвищення вартості путівок негативно вплинули на розвиток території, якість природних ресурсів, зайнятість постійного населення знизили рівень рекреаційної діяльності. Більшість об'єктів знаходиться у власності підприємств м. Донецьк та Донецької обл. Проте є заклади розміщення, власниками яких є підприємства Запорізької та Луганської обл., а також Російської Федерації, зокрема Санкт-Петербургу, що створює додаткові можливості для розвитку більш ефективного в'їзного туризму. Однак, на жаль, на сьогодні даний заклад розміщення взагалі не функціонує. Загальна кількість койко-місць, що пропонуються функціонуючими закладами розміщення, становить 24978 одиниць., з них 10166 припадає на бази відпочинку та пансіонати Мелекіно та Білосарайської Коси, 9823 – Ялти, 4989 – Юріївки, Урзуфа та Б. Тарами (рис. 5.5).

Рис. 5.5. Територіальна структура закладів розміщення Першотравневого району

Окрему групу також становлять дитячі оздоровчі табори, що знаходяться на території району. З загальної кількості 15 одиниць 9 знаходяться у Юріївці, 3 в Урзуфі та по одному в Ялті та Мелекіно. Місткість даних закладів складає 5551 койко-місце. У таблиці 5.11 надано загальну інформацію щодо зазначених закладів.

Таблиця 5.11

Зведена таблиця дитячих оздоровчих таборів Першотравневого району

<i>Місце знаходження</i>	<i>Назва</i>	<i>Місткість</i>	<i>Місце знаходження власника</i>
Юріївка	«Волна» (не працює)	800	Маріуполь
	«Солнечный»	720	Маріуполь
	«Горняк»	380	Димитрів
	«Лазурний»	350	Донецьк
	«Радужный»	320	Маріуполь
	«Космос»	240	Красноармійськ
	«Чайка»	220	Донецьк
	«Золотой колос»	160	-
	«Ласточка» (не працює)	150	Ясинувата
	Урзуф	«Буревестник»	680
Ім. В. Дубініна (не працює)		421	Донецьк
«Юный моряк»		250	Маріуполь
«Дружба»		220	- (приватний заклад)
Ялта	«Солнечный берег» (не працює)	400	Донецьк
Мелекіно	«Альбатрос»	240	-

Проте спостерігається низький рівень завантаженості даних об'єктів і, відповідно, високий рівень збитковості їх функціонування. Потенціал розвитку дитячого оздоровчого туризму може бути сформований за рахунок місцевих дітей шкільного віку. Так, на території району станом на 01.04.2011 р. у шкільних навчальних закладах навчалася 2080, у дошкільних закладах – 515 осіб.

Той факт, що власниками лікувально-оздоровчих та дитячих оздоровчих закладів є, здебільшого, великі промислові підприємства Донецької обл., є достатньо позитивним моментом, оскільки за умов відповідної маркетингової та договірної політики з підприємствами може бути забезпечено максимальне завантаження потужностей даних закладів та отримання позитивного впливу на місцеву економіку. Хоча підприємствам доцільно також проводити політику реалізації дитячих путівок на звичайних комерційних умовах.

В цілому можна констатувати достатню кількість закладів розміщення різного рівня і відповідно різної цінової категорії, проте основною проблемою залишається низький рівень якості послуг, що пропонуються. Оскільки переважна більшість баз відпочинку та пансіонатів знаходиться у приватній власності підприємств, що розташовані за межами території району, місцеві органи влади не можуть адміністративними методами вплинути на підвищення рівня обслуговування. Хоча, з іншого боку, шляхом економічних стимулів (встановлення більш низького рівня місцевих податків та зборів тим підприємствам, що вкладають кошти на оновлення туристично-рекреаційної інфраструктури району) можна стимулювати керівництво підприємств та організацій щодо реалізації політики створення позитивного туристичного іміджу району.

Що стосується індивідуальних засобів розміщення туристів, до яких належать приватні будинки, садиби і т.п., то слід констатувати факт їх належності до тіньового, так званого «сірого» сектору. Той факт, що власники будинків на літній період здають житлові приміщення в оренду, є загальновідомим. Проте місцеві органи влади не отримують доходи від даного

виду діяльності у вигляді податків, які в подальшому могли б бути спрямовані на покращення стану об'єктів туристичної інфраструктури та створення туристичного іміджу району.

Другим елементом туристичної супраструктури є підприємства харчування. Щодо їх характеристики слід зауважити на наявність трьох столових (с. Бердянське, с. Камишувате, с. Стародубівка), кафе на 100 місць та чебуречної (с. Мелекіне). Проте не завжди відповідає санітарно-гігієнічним умовам їх стан та якість продуктів харчування, також слід звернути увагу на недостатньо різноманітне меню. Слід також відзначити, що на території району відсутні спеціалізовані підприємства харчування, що пропонували б національну грецьку та українську кухні. Перелік закладів громадського харчування наведено у таблиці 5.12. Загальна місткість закладів громадського харчування становить 750 місць.

Таблиця 5.12

Об'єкти громадського харчування Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Керівник</i>	<i>Форма власності</i>	<i>Кількість місць</i>
<i>Бари</i>					
1.	Ялтинського ЛВУМГ Тохтамиш В.В.	с. Юріївка, вул. Набережна, 64, ОК «Ялта»	Тохтамиш В.В.	державна	30
2.	Ялтинського ЛВУМГ Тохтамиш В.В.	с. Юріївка, вул. Набережна, 64, ОК «Ялта»	Тохтамиш В.В.	державна	75
3.	Бура-буфет «Чайка» УГХТ ВАТ «ММК ім. Ілліча»	Аеропорт, м. Маріуполь	УГХТ ВАТ «ММК ім. Ілліча»	колективна	36
<i>Кафе</i>					
1.	«Едем»	с. Комишувате, вул. Новоселів, 2 б	ПП Жувагіна Л.В.	приватна	40
2.	«Артеміда»	с. Урзуф, вул. Набережна, 74Е	ПП Чекаленко Т.В.	приватна	20
3.	«Галактика»	смт. Мангуш, вул. Апатова, 7	ПП Красозова В.Д.	приватна	84

4.	«Елена»	смт. Мангуш, вул. Поштова, 70	ПП Ситнік С.І.	приватна	49
5.	Спортивно-розважальний центр «Більярд»	смт. Мангуш, вул. Леніна, 58/95	ПП Джансиз І.М.	приватна	20
6.	Кафе ПП Прус Л.І.	смт. Мангуш, вул. Одеська, 5	ПП Прус Л.І.	приватна	20
7.	Кафе-бар «Настенька»	с. Захарівка, вул. Гагаріна, 12а	ПП Гладун Н.Ф.	приватна	20
<i>Їдальні</i>					
1.	Їдальня Агроцеху № 10 «ДП Ілліч-АгроДонбас» ВАТ «ММК ім. Ілліча	с. Комишувате, вул. Кірова	Мищук В.С.	колективна	100
2.	Їдальня Агроцеху № 16 «ДП Ілліч-АгроДонбас» ВАТ «ММК ім. Ілліча	с. Приазовське, вул. Леніна, 12а	Журба А.І.	колективна	100
3.	Їдальня Ялтинського ЛВУМГ	с. Юріївка, вул. Набережна, 64	Тохтамиш В.В.	державна	250
4.	Їдальня Агроцеху № 26 «ДП Ілліч-АгроДонбас» ВАТ «ММК ім. Ілліча	смт. Ялта, вул. Польова, 2	Джелалі П.І.	колективна	50
5.	Їдальня Агроцеху № 10 «ДП Ілліч-АгроДонбас» ВАТ «ММК ім. Ілліча	смт. Мангуш, вул. Поштова, 21	Мищук В.С.	колективна	80
6.	Їдальня Агроцеху № 11 «ДП Ілліч-АгроДонбас» ВАТ «ММК ім. Ілліча	смт. Мангуш, вул. Леніна, 120	Троян В.П.	колективна	80
7.	Їдальня ТОВ «Фориця»	смт. Мангуш, вул. Тітова, 150	Зяблов О.І.	колективна	50

8.	Їдальня Відділення організації надання адресної грошової та натуральної допомоги територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Першотравневого району	смт. Мангуш, вул. Поштова, 65, будівля УПТСЗН	Аврамов С.І.	державна	40
<i>Закусочні та інші заклади громадського харчування</i>					
1.	Закусочна «Едем»	с. Бердянське, вул. Набережна, 88	ПП Бурлаченко Ю.Д.	приватна	40
2.	Закусочна «Наталі»	с. Бердянське, вул. Радянська, 51	ПП Міщенко Т.В.	приватна	80
3.	Закусочна з літньою площадкою «Водолій»	смт. Мангуш, вул. Леніна, 52	ПП Наумець Р.І.	приватна	30
4.	«Дашенька»	смт. Мангуш, вул. Одеська, 3	ПП Мацкевич С.В.	приватна	44
5.	Закусочна «Українська страва»	смт. Мангуш, вул. Поштова, 2б	ПП Кірічек О.А.	оренда	24
6.	Закусочна «777»	смт. Ялта, вул. Чапаєва, 54	ПП Савельєва О.Г.	приватна	30
7.	Закусочна «Бахус»	смт. Ялта, вул. Приморська, 1Б	ТОВ «Бахус», Зінченко О.В.	колективна	40
8.	Закусочна «Старий млин»	смт. Ялта, вул. Маяковсько го, 32	ПП Кацагаров Ю.А.	приватна	50
9.	Закусочна «На рейді»	с. Іллічівське, вул. Українська, 1	ПП Борова О.П.	приватна	50

10.	Закусочна «Варнак»	с. Іллічівське, вул. Подгорна, 26	ПП Привалова В.Ф.	приватна	24
11.	ПП Рибоцьке	с. Рибоцьке, вул. Флотська, 1	Кадухін О.В.	приватна	н/д
12.	Кафетерій «Злагода»	с. Приазовське, вул. Леніна, 21б	Кисленко Д.А.	приватна	30

Важливе місце серед об'єктів туристичної інфраструктури загального характеру посідають лікувально-оздоровчі заклади, оскільки медичне обслуговування, особливо на березі моря має важливе значення для приїжджаючих туристів. Так, на території району зосереджено центральна районна лікарня (сmt. Ялта), 7 фельдшерсько-амбулаторних пункти, 8 фельдшерських пунктів, Ялтинська поліклініка, 4 сільські амбулаторії, протитуберкульозний диспансер. Характеристика центральної районної лікарні та Ялтинської поліклініки наведено у таблиці 5.13.

Таблиця 5.13

Заклади охорони здоров'я Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Форма власності</i>	<i>Статус</i>	<i>Кількість ліжко- місць</i>
1.	Першотравнева центральна районна лікарня	сmt. Мангуш, вул. Поштова, 22	комунальна	районна	150
2.	Ялтинська поліклініка	сmt. Ялта, вул. Свердлова, 8	комунальна	селищна	0

Проте слід звернути увагу на недостатньо високий рівень якості обслуговування та низький рівень технічного оснащення даних закладів, що є проблемою на сьогоднішній день майже всіх сільських територій. В літній період катастрофічно не вистачає кваліфікованого обслуговуючого персоналу медичних працівників. Окрім того, слід зазначити, що не у всіх базах відпочинку мають опорні медичні пункти, а тому медичні послуги надаються

неякісно та не своєчасно. Для цього на період літнього оздоровчого сезону в окремі заклади розміщення було здійснено командировання медичних працівників. Графік роботи всіх медичних закладів розрахований на весь світловий день, а в Урзуфській амбулаторії – цілодобово. Урзуфська та Мелекінська амбулаторії забезпечені автомобілями швидкої допомоги. В районі достатнім є рівень забезпечення медичними препаратами, що продаються у розташованих на території сіл, селищ та селищ міського типу аптеках, перелік яких наведено у таблиці 5.14.

Таблиця 5.14

Аптеки та аптечні пункти Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Форма власності</i>	<i>Статус</i>
1.	Аптека Екоіллічпродукт № 13 УГХТ ВАТ «ММК ім. Ілліча»	смт. Мангуш, вул. Катанова, 80а	колективна	районна
2.	Аптека № 2 МПП «КНІВ»	смт. Мангуш, вул. Тітова, 113	приватна	селищна
3.	Аптека № 41 ДКП «Фармація»	смт. Мангуш, вул. Леніна, 65/14	комунальна	районна
4.	Аптечний пункт № 1 від аптеки № 41 ДКП «Фармація»	смт. Мангуш, вул. Поштова, 22 (приміщення ЦРЛ)	комунальна	селищна
5.	Ветеринарна аптека	смт. Мангуш, вул. Катанова, 100	приватна	селищна
6.	Аптека № 33 ДКП «Фармація»	смт. Ялта, вул. Радянська, 43	комунальна	селищна
7.	Аптечний кіоск № 11 УГХТ ВАТ «ММК ім. Ілліча»	смт. Ялта, вул. Радянська	комунальна	селищна
8.	Ветлікарня	смт. Ялта, вул. Чапаєва, 76/10	приватна	селищна
9.	Аптека	с. Урзуф, вул. Леніна	приватна	сільська
10.	Аптечний пункт	с. Урзуф, вул. Набережна	приватна	сільська
11.	Аптечний пункт МПП «КНІВ»	с. Комишувате, ФАП вул. Чапаєва	приватна	сільська
12.	Аптека № 3 МПП «КНІВ»	с. Мелекіно, вул. Набережна, 42б	приватна	сільська

У складі об'єктів туристичної інфраструктури загального характеру також слід відзначити підприємства зв'язку та банківські установи.

На території Першотравневого району знаходиться 7 банківських відділень, 7 поштових відділень, відділень зв'язку та телефонних станцій, одне поштове відділення, що знаходиться у смт. Ялта, має сезонний характер і працює лише у літній період, а тому може бути віднесено до об'єктів інфраструктури, що обумовлена розвитком туризму. Перелік даних об'єктів наведено у таблиці 5.15.

Таблиця 5.15

Відділення банків та поштового зв'язку Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Телефон</i>	<i>Кількість клієнтів</i>
<i>Відділення поштового зв'язку</i>				
1.	Мангуське відділення поштового зв'язку Центру поштового зв'язку № 25	смт. Мангуш, вул. Леніна, 89	(0297)23760	8300
2.	Азовське	с. Азовське, вул. Калініна, 32	(0297)94530	400
3.	Білосарайська Коса	с. Білосарайська Коса, вул. Безуха, 159	(0297)35730	57000
4.	Бердянське	с. Бердянське, вул. Радянська, 35	(0297)31330	1800
5.	Дем'янівське	с. Дем'янівка, вул. Леніна, 29	(0297)32530	800
6.	Захарівське	с. Захарівка, вул. Гагаріна, 1	(0297)36530	600
7.	Іллічівське	с. Іллічівське, пров. Парковий, 1а	(0297)31530	1200
8.	Комишуватське	с. Комишувате, вул. Чапаєва, 2	(0297)56130	1000
9.	Мелекінське	с. Мелекіно, вул. Гагаріна, 16а	(0297)94830	75000
10.	Портовське	с. Портовське, вул. Садова, 2	(0297)31730	30000
11.	Приазовське	с. Приазовське, вул. Леніна, 1в	(0297)31130	900

12.	Стародубівське	с. Стародубівка, вул. Леніна, 38	(0297)56330	700
13.	Урзуфське	с. Урзуф, вул. Леніна, 64	(0297)67430	3000
14.	Юріївське	с. Юріївка, вул. Набережна	(0297)95630	500
15.	Ялтинське	сmt. Ялта, вул. Радянська, 35	(0297)92135	3200
<i>Банківські відділення</i>				
1.	ТОБО № 8013/107 філії Маріупольського відділення № 8013 Ощадбанка України	сmt. Мангуш, вул. Леніна, 68	(0297)24381	26863
2.	ТОБО № 8013/108 філії Маріупольського відділення № 8013 Ощадбанка України	сmt. Ялта, вул. Радянська, 35	(0297)90898	15607
3.	ТОБО № 8013/109 філії Маріупольського відділення № 8013 Ощадбанка України	с. Урзуф, вул. Леніна, 64	(0297)67141	5663
4.	ТОБО № 8013/110 філії Маріупольського відділення № 8013 Ощадбанка України	с. Комишувате, вул. Чапаєва, 6	(0297)56130	7659
5.	ТОБО № 8013/111 філії Маріупольського відділення № 8013 Ощадбанка України	с. Мелекіно, вул. Гагаріна, 12	(0297)24830	3796
6.	Мангуська філія ПАТ «КБ «Приватбанк»	сmt. Мангуш, вул. Леніна, 73	(0297)22609	12000
7.	Мангуське відділення ДОД АТ «Райффайзен Банк Аваль»	сmt. Мангуш, вул. Катанова, 100	(0297)23501	5462

Щодо Internet-зв'язку, то Internet-клуби представлені в деяких населених пунктах (с.Мелекине, с. Урзуф) і теж носять сезонний характер.

Важливе значення для приїжджаючих туристів має забезпечення продуктами харчування, продуктами першої необхідності та іншими товарами ,

що продаються у магазинах та інших організованих точках торгівлі. Так, на території району знаходиться 193 підприємства торгівлі, з яких 13 – магазинів (по 2 у с. Іллічівське, с. Камишувате, 4 – с. Приморське, 5 – с. Мелекіно,), 9 ринків та одне торговельне об'єднання, що знаходиться у смт. Ялта. Перелік основних об'єктів торгівлі наведено у таблиці 5.16.

Першотравнева адміністрація проводить також роботи по боротьбі із незаконною торгівлею, зокрема, координується робота контролюючих та правоохоронних органів району у напрямку посилення та збільшення перевірок об'єктів торгівлі протягом всього літнього сезону.

Таблиця 5.16

Найбільші об'єкти торговельної сфери Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Площа, м²</i>	<i>Кількість торгових місць</i>
<i>Ринки</i>				
1.	Стационарний ринок ПП Алчієв В.П.	смт. Мангуш, вул. Катанова, 80	1359	64
2.	Сезонний ринок «Центральний пляж» ПП Спахі С.Л.	смт. Ялта, вул. Маяковського, 9б	7000	100
3.	Сезонний ринок ПП Госхопаран М.М.	смт. Ялта, вул. Нахімова, 53	2336	70
4.	Сезонний ринок ПП Збандут В.Х.	с. Юрїївка, вул. Набережна, 47	429	15
5.	Сезонні торгові ряди ПП Москвітін В.Г.	с. Білосарайська Коса, вул. Безуха	1675	60
6.	Сезонний ринок ТОВ «Кверкус», ПП Гоша М.В.	с. Мелекіно, вул. Набережна	2300	80
7.	Сезонні торгові ряди «Кучугури» ПП Швидунов Ю.П.	с. Білосарайська Коса, вул. Безуха, 232б	2121	30
8.	Сезонний ринок спортивно-оздоровчої бази «Солнечная»	с. Білосарайська Коса, вул. Безуха, 32	87	80
9.	Сезонний ринок ПП Сухоруков І.Д.	с. Урзуф, вул. Набережна, 87	1791	190

<i>Магазини</i>				
1.	Супермаркет «Лайм» ПП Грибеник М.В.	смт. Мангуш, вул. Леніна, 67	335	2000*

* - середня кількість відвідувачів впродовж місяця

До об'єктів туристичної інфраструктури, які знаходяться на території району, проте неналежним чином використовуються, слід відзначити будинки культури, які за умов ремонту, переоснащення та проведення відповідних заходів можуть стати об'єктами проведення культурно-масових заходів, що можуть залучати достатню кількість туристів навіть у періоди міжсезоння та мертвого сезону. Таких закладів на території району 4: с. Іллічівське, с. Камишувате, с. Приморське, с. Стародубівка. Всього на території Першотравневого району функціонує 17 будинків культури, перелік яких наведено у таблиці 5.17.

Таблиця 5.17

Будинки культури Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Кількість місць</i>
1.	Районний будинок культури	смт. Мангуш, вул. Леніна, 71	15
2.	БК КФМ	смт. Мангуш, вул. Поштова, 93	4
3.	Іллічівський б/к	с. Іллічівське, вул. Транспортна	1
4.	Дем'янівський будинок культури	с. Дем'янівка, вул. Гагаріна, 11	2
5.	Азовський СК	с. Азовське, вул. Леніна, 35	1
6.	Стародубівський СБКЗ	с. Стародубівка, вул. Леніна, 36	1
7.	Приазовський СК	с. Приазовське, вул. Леніна, 15	3
8.	Бердянський СБК	с. Бердянське, вул. Приклубна, 12	5
9.	Іллічівський СК	с. Червоне, вул. Полеводчеська	1
10.	Портовський СК	с. Портовське, вул. Мира	2

12.	Юрїївський СК	с. Юрїївка, вул. Набережна, 30	2
13.	Комишуватський СБК	с. Комишувате, вул. Ленїна, 24	3
14.	Бїлосарайський СК	с. Бїлосарайська Коса, вул. Безуха, 132	1
15.	Захарївський СК	с. Захарївка, вул. Гагарїна	1
16.	Мелекїнський ПНТ	с. Мелекїно, вул. Гагарїна, 12	6
17.	Урзуйський СБК	с. Урзуф, вул. Ленїна, 31	5
18.	Ялтинський СБК	с. Ялта, вул. Артезїанська	12

Оскїльки, як зазначалося вище, одним їз напрямїв позицїонування туристичного продукту Першотравневого району, є орієнтацїя на молодїжний та родинний туризм (родиннї пари, що подорожують з дїтьми), важливе значення має оцїнка об'єктїв, дїяльнїсть яких спрямована на органїзацїю дозвїлля дїтей та молодї. Такими об'єктами на територїї району є спортивнї та молодїжнї клуби, вечори вїдпочинку, що органїзовують на базї будинкїв культури, а також дитячї майданчики. Причому звертає на себе увагу недостатня кїлькїсть об'єктїв, що можуть бути використанї для вїдпочинку дїтей вїком до 14 рокїв. Перелїк зазначених об'єктїв наведено у таблицї 5.18.

Таблиця 5.18

Заклади дозвїлля дїтей та молодї Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Кїлькїсть вїдвїдувачїв/ площа дитячих майданчикїв</i>
<i>Спортивнї установи</i>			
1.	Спортивний клуб – фїтнес	смт. Ялта, вул. Артезїанська	17
2.	«Чемпїон по кїк-боксїнгу»	с. Мелекїно, вул. Гагарїна, 12	30
3.	Тенїсний клуб	с. Комишувате, вул. Ленїна, 24	20
4.	Стадїон «Колос»	смт. Мангуш, вул. Мурзи-Держинського, 16/31а	1500

<i>Молодіжні клуби</i>			
1.	«Молодая хозяйюшка»	смт. Ялта, вул. Артезіанська	17
2.	Фан-клуб «Добро и воля»	с. Мелекіне, вул. Гагаріна, 12	30
3.	«Вдохновение»	с. Мелекіне, вул. Гагаріна, 12	12
<i>Вечори відпочинку</i>			
1.	Першотравневий РБК	смт. Мангуш, вул. Леніна, 71	45
2.	Ялтинський СБК	смт. Ялта, вул. Артезіанська	200
3.	Мелекінський ПНТ	с. Мелекіне, вул. Гагаріна, 12	30
4.	Білосарайський СК	с. Білосарайська Коса, вул. Безуха, 132	50
5.	Комишуватський СБК	с. Комишувате, вул. Леніна, 24	30
6.	Приазовський СК	с. Приазовське, вул. Леніна, 15	45
7.	Іллічівський СК	с. Червоне, вул. Полеводчеська	40
<i>Дитячі майданчики</i>			
1.	Дитячий гральний майданчик «Теремок»	смт. Ялта, вул. Радянська	500
2.	Майданчики загальноосвітніх шкіл району	-	34447

Важливе значення для забезпечення належного рівня обслуговування туристів під час перебування на території Першотравневого району мають також підприємства, що надають побутові послуги – побутові майстерні (с. Іллічівське) та побутовий комбінат (смт. Ялта). Проте існує потреба подальшої диверсифікації їх діяльності та асортименту послуг, що вони пропонують.

Основними проблемами розвитку курортно-рекреаційної діяльності на території Першотравневого району є стихійність розвитку узбережжя Азовського моря, відсутність центральної каналізації, а також розташування

оздоровчих закладів у 100-метровій зоні. Так, оздоровчі заклади, що розташовані в с. Урзуф, с. Юріївка та смт. Ялта споживають воду із шести свердловин централізованого водопроводу, що знаходиться на балансі Ялтинської дільниці Маріупольського виробничого управління, водорозподільно-каналізаційного господарства проектною потужністю 8,2 тис. м³/добу (при необхідності 20 тис. м³/добу); с. Мелекіно споживають воду із водопроводу агроцеха № 21. Водопостачання оздоровчих закладів Ялтинської, Юріївської та Урзуфської зон відпочинку здійснюється від центрального водопроводу. Більшість баз відпочинку працюють на привозній воді, причому кожна база відпочинку вирішує дану проблему самостійно. Вода завозиться як з систем підприємств, так і з водопроводів «Водгосп» та Ялтинського ККП.

В цілому, різноманіття типів мінеральних вод, лікувальних грязей, сприятливі кліматичні умови, піщані пляжі, морська вода створюють необхідні передумови для використання морського узбережжя в якості курортної зони протягом усього року та формування комплексного туристичного продукту різної спрямованості, в т.ч. й такого, що мало залежить від впливу чинника сезонності. Щодо наявності закладів розміщення, слід відзначити достатню їх кількість, проте рівень якості послуг, що вони пропонують не завжди відповідає рівню ціни, що встановлюється.

5.2.3.2. Потенціал розвитку сільського зеленого та екстремального туризму

5.2.3.2.1. Сільський зелений туризм

На нинішньому етапі в Україні формується розуміння сільського, зеленого туризму як специфічної форми відпочинку на селі з широкою можливістю використання природного, матеріального і культурного потенціалу певних регіонів.

Сільський зелений туризм - це вид туризму, що передбачає відпочинок у сільській, курортній чи природоохоронній місцевостях з використанням належно облаштованих приватних садиб чи інших закладів розміщення.

В Першотравневому районі він є одним з найперспективніших видів відпочинку, оскільки Першотравневий район має унікальні природничо-рекреаційні ресурси, а більшість його населення проживає у сільській місцевості. Є проблеми зайнятості сільського населення та збуту сільськогосподарської продукції, дві третини якої виробляється в особистих селянських та фермерських господарствах, як було зазначено у першому розділі.

Першотравневий район Донецької області має значний потенціал щодо розвитку сільського зеленого туризму, оскільки сільськогосподарські землі займають 68964 га (з них сільськогосподарські угіддя займають площу близько 67481 га). Проте у Першотравневому районі Донецької області немає ні однієї офіційно зареєстрованої агросадиби. Всі підприємства, які надають аналогічні послуги, не можуть бути віднесені до останніх.

5.2.3.2.2. Екстремальний туризм

Екстремальний туризм є одним з найперспективніших у світі, оскільки розвивається швидкими темпами. Все більше людей надають перевагу активному відпочинку, що передбачає подолання труднощів та небезпек, які чекають на туриста. В Україні в цілому й Першотравневому районі Донецької області, зокрема, є значний потенціал для розвитку екстремальних видів відпочинку, проте він недостатньо розвинений. Хоча деякі вітчизняні туристичні організації пропонують та організовують саме екстремальні тури, проте форми екстремального туризму в більшості є маловідомими як для вітчизняних туристів, так і для місцевого населення, тому до них сформоване здебільшого негативне ставлення.

До наземних видів екстремального туризму відносять кінний і мисливський туризм; пішохідний і комбінований автобусно-пішохідний туризм (крекінговий маршрут); маунбайкінг; Х-гонки; спортивне орієнтування; автотур-ралі та мототуризм; виживання в дикій природі. До повітряних видів

екстремального туризму належать парашутний спорт; політ на повітряних кулях; дельтапланеризм та пара планеризм. До водних видів екстремального туризму відносять рафтинг, каякінг, яхтинг.

У Першотравневому районі Донецької області в незначній мірі представлені деякі прототипи видів екстремального туризму:

1. *Кінний туризм* можна розвивати на території всього району області. Нині кінний туризм є популярним видом екстремального туризму. За кордоном поширеними є кінні тури, які включають заздалегідь прокладений тривалий маршрут з подоланням перешкод по горах, лісах, через бурхливі ріки. Часто пропонують тури багатоденної верхової їзди по складній місцевості, де не може проїхати жоден транспортний засіб, навіть гірський велосипед.

Щодо розвитку кінного туризму у Першотравневому районі, то він представлений конефермою агроцеху №10 ДП «Ілліч-Агро-Донбас» ПАТ «ММК ім. Ілліча» у смт. Мангуш, яка спеціалізується на вирощуванні та виховуванні породи коней «Чистокровна верхова».

2. *Мисливський туризм* – це елітний вид туризму, який можна розвивати на території всього Першотравневого району. Даний тип туризму зазвичай пов'язаний з дуже високим рівнем особистого споживання, тому робить прибутковою цілеспрямовану роботу навіть з невеликими групами.

Мисливський туризм можна розділити на полювання на тварин та рибальство.

Що стосується *полювання*, то у Першотравневому районі існує регіональний ландшафтний парк «Половецький степ» (територія складає 1335 га в межах Володарського і Першотравневого районів). На території «Половецького степу» збереглися ділянки цілинних типчаково-ковильних і петрофітних степів, типових для Північного Приазов'я. Мальовничі ландшафти і сприятливі умови для полювання та інших видів організованого відпочинку надають території регіонального ландшафтного парку значну рекреаційну цінність.

Рибальство. Не зважаючи на мілководність, річки багаті життям. Озера і болота для Першотравневого району Донецької області не характерні. Головною водною артерією району вважається Азовське море. Щодо видів риб, то характерними типами для рибальства вважаються: азовський калкан, пеленгас, близько 7 видів бичків (найбільш характерні типи – бичок-кругляк, бичок-мартовик), судак, камбала глоса, тюлька, хамса, азовська тарань, срібний карась та ін.

Окрім того, на території Першотравневого району Донецької області функціонує готельний комплекс «Мохнатий джміль», на базі якого є можливості для організації туристичного відпочинку протягом усього календарного року, зокрема, рибалки, полювання, оглядових екскурсій ландшафтним парком «Меотіда» та ін.

3. *Трекінговий маршрут* буквально означає «піший похід». Трекінг – це відпочинок у русі, у подорожі. Пішохідний туризм надає можливість побачити природу та ознайомитися з побутом місцевого населення самостійно. При плануванні такого маршруту необхідно враховувати вік туристів та кількість днів, які вони готові провести у русі. Майже вся територія Першотравневого району є сприятливою для таких комбінованих походів, кожне селище району є по-своєму цікавим та колоритним як у плані забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами, так і в плані місцевої самобутності населення.

4. *Спортивне орієнтування* – це складний багатокомпонентний вид спорту, суть якого полягає в орієнтуванні на місцевості за допомогою карти та компасу, якнайшвидше подолання дистанції та знаходження заданих контрольних пунктів. Потенціал для проведення спортивного орієнтування існує майже на всій території Першотравневого району. Потенційними учасниками даного виду екстремального туризму є учні середніх шкіл та студентська молодь.

5. На сьогодні великим попитом користуються *комбіновані тури* – це спільне проведення в одному маршруті трекінгу, рафтингу, вело- та кінного туризму.

6. Вживання в дикій природі або *джайлоо-туризм* належить швидше до екзотичного екстремального відпочинку. Фактично це школа виживання в екстремальних умовах автономного існування. Цей захоплюючий вид туризму у Першотравневого районі найбільш доцільно розвивати через розвиток інфраструктурного забезпечення (біо-туалети, сміттєзбірники та ін.)

7. *Яхтинг* – це подорож на невеликому судні під вітрилом. У Першотравневого районі Донецької області найбільш сприятливі умови для розвитку цього виду екстремального туризму майже на всій території району через наявність виходу до Азовського моря. Але в районі неналежна інфраструктура щодо його розвитку (відсутні або небезпечні обладнані причали, рятувальні станції, вежі та ін.).

Окремим напрямом розвитку екстремального туризму є спортивний туризм. Слід зазначити, що на території Першотравневого району є можливості організації спортивних подій та змагань, причому для цього є необхідні об'єкти інфраструктури (табл. 5.9), зокрема, спортивний стадіон «Колос» місткістю 1000 місць. Однак рівень завантаженості стадіону протягом року є недостатнім. Так, при місткості 1000 місць щорічно даний об'єкти відвідують лише 1500 осіб.

Таким чином, на території Першотравневого району серед екстремальних видів туризму на сьогодні розвиваються лише кінний, мисливський та спортивний туризм, причому темпи їх розвитку, а відповідно, і економічний ефект є невисокими. Перспективними напрямками розвитку екстремального туризму є трекінговий туризм, спортивне орієнтування, джайлоо-туризм, яхтинг, а також організація комбінованих турів.

5.2.3.3 Історико-культурний, етнічний та релігійний потенціал

Першотравневий район Донецької області налічує пам'ятники історії і етнічної культури, якими можливо організувати туристичні маршрути. Проаналізуємо наявні можливості району щодо формування та реалізації туристичного продукту цієї спрямованості.

Суттєвим фактором конкурентоспроможності Першотравневого району є етнічний потенціал. Історія виникнення Першотравневого району пов'язана з переселенням в Приазов'ї в середині XVIII ст. греків з Криму. У зв'язку з цим великого значення набувають етнічна історія, традиційна культура і мова греків. Історичні, культурні і побутові традиції цієї національності збереглися до теперішнього часу, але необхідно їх популяризувати серед населення (наприклад, національна кухня, національні свята та ін.). На території Першотравневого району існує етнічний музей і грецька площа (сmt. Ялта); народний музей (сmt. Мангуш), що має музейний фонд обсягом 532 одиниці та місткість на рівні 2350 осіб; музей історії (сmt. Комишувате) з музейним фондом з 207 об'єктів та місткістю 520 осіб. Наявність даного потенціалу говорить про можливість розвитку етнічного туризму.

Фактором конкурентоспроможності Першотравневого району також є історико-культурний потенціал. Зведена інформація щодо кількості та наявності пам'ятників історії і культури Першотравневого району наведено у таблиці 5.19.

Таблиця 5.19

Зведена інформація наявних пам'ятників історії та культури Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Місце знаходження</i>	<i>Кількість пам'ятників</i>
1.	Першотравневий район, Мангуська селищна рада, сmt. Мангуш	4
2.	Першотравневий район, Бердянська сільська рада, с. Бердянське, с. Радянська	4
3.	Першотравневий район, Іллічівська сільська рада, с. Іллічівське, с. Червоне	3

4.	Першотравневий район, Комишуватська сільська рада, с. Комишувате	1
5.	Першотравневий район, Мелекінська сільська рада, с. Мелекіне, с. Білосарайська Коса	3
6.	Першотравневий район, Стародубівська сільська рада, с. Стародубівка, с. Захарівка	4
7.	Першотравневий район, Урзуфська сільська рада, с. Урзуф	2
8.	Першотравневий район, Ялтинська селищна рада, с.м.т. Ялта	1

З загальної кількості 22 одиниці переважна більшість зосереджена у смт. Мангуш, с. Бердянське, с. Стародубівка (12 або 55%), решта – в с. Іллічівське, с. Комишувате, с. Мелекіне, с. Урзуф, смт. Ялта (10 або 45%).

Наявні пам'ятники історії та культури Першотравневого району належать до декількох епох (XIX-XXI ст.). Здебільшого це пам'ятники на честь загиблих бійців громадянської війни та радянських воїнів і воїнам-односельчанам Великої Вітчизняної війни (табл. 5.20).

Таблиця 5.20

Перелік наявних пам'ятників історії та культури Першотравневого району

<i>№ п/п</i>	<i>Місце знаходження</i>	<i>Назва пам'ятника</i>	<i>Епоха (роки)</i>
1.	Першотравневий район, Мангуська селищна рада, смт. Мангуш	Будинок, в якому розташований штаб партизанського загону	1919 р.
		Братська могила радянських воїнів, пам'ятник воїнам землякам	1941-1943 рр. 1941-1945 рр.
		Пам'ятний знак на місці висадки морського десанту	1943 р.
		Братська могила борців за Радянську владу	1919 р.

2.	Першотравневий район, Бердянська сільська рада,	Братська могила підпільників	1942-1943 рр.
	с. Бердянське	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
		с. Радянське	Братська могила жертвам фашизму
			Братська могила радянських воїнів Південного фронту
3.	Першотравневий район, Іллічівська сільська рада,	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
	с. Іллічівське	Пам'ятник воїнам- односельчанам	1941-1945 рр.
	с. Червоне	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
4.	Першотравневий район, Комишуватська сільська рада, с. Комишувате	Братська могила радянських воїнів і пам'ятник воїнам- односельчанам	1941-1943 рр. 1941-1945 рр.
5.	Першотравневий район, Мелекінська сільська рада, с. Мелекіне	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
	с. Білосарайська Коса	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
		Могила Редько М.І. – радянського льотчика	1920 р.
6.	Першотравневий район, Стародубівська сільська рада,	Братська могила бійців громадянської війни	1920 р.
	с. Стародубівка	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1941-1943 рр.
	с. Захарівка	Братська могила радянських воїнів і пам'ятник воїнам- односельчанам	1941-1943 рр. 1941-1945 рр.
		Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1941 р. 1943 р. 1944 р.

7.	Першотравневий район, Урзуфська сільська рада, с. Урзуф	Братська могила радянських воїнів Південного фронту	1943 р.
		Могила Кульбакова І.Є., воїна афганця, молодшого сержанта	1980 р.
8.	Першотравневий район, Ялтинська селищна рада, с.м.т. Ялта	Братська могила радянських воїнів Південного фронту і пам'ятник воїнам- землякам	1941 р. 1943 р. 1941-1945 рр.

Окрім історичних пам'ятників, що можуть бути об'єктами відвідування під час формування туристичних маршрутів територією Першотравневого району, значний інтерес для відвідувачів може представляти бібліотечний фонд. Так, на території району функціонує 18 бібліотек різної спеціалізації, які об'єднані в районну централізовану бібліотечну систему. Кількість відвідувачів становить більше 13 тис. осіб на рік. Саме в бібліотечних закладах значна увага приділяється вивченню історії сіл та селищ Першотравневого району. Так, в центральній районній бібліотеці зібраний історичний матеріал став основою для тематичних папок «Історія смт. Мангуш», «Почесні жителі селища», «Відігнані в Німеччину в 1942-1945 рр.», альбому «Історія Першотравневої центральної районної бібліотеки» та ін.; в Урзуфській сільській бібліотеці сформовано тематичну папку «Моє село Урзуф», «Гордість нашого села» та «Життя в Урзуфі», що ознайомлюють з особливостями грецької культури та побуту на території села; в Ялтинській селищній бібліотеці є краєзнавчий етнографічний куточок «Ора кали» («В добру путь»), де зібрана література з історії переселення греків до Приазов'я, рукописні та друковані матеріали про їх культуру, унікальні фотоматеріали, родинні реліквії, багаті матеріали надають також альбоми «Історія селища Ялта», «Кухня греків Приазов'я», «Казки, прислів'я, приказки греків Приазов'я» та прес-досьє про сьогодення Ялти. Дані матеріали можуть бути використані при розробці тематичних історичних екскурсій територією Першотравневого району Донецької області.

Перелік бібліотечних закладів Першотравневого району наведено у таблиці 5.21.

Таблиця 5.21

Бібліотечні заклади Першотравневого району Донецької області

<i>№ п/п</i>	<i>Назва</i>	<i>Адреса</i>	<i>Книжковий фонд</i>	<i>Кількість місць читального залу</i>	<i>Кількість персоналу</i>	<i>Кількість читачів</i>
1.	Центральна районна бібліотека	смт. Мангуш, вул. Леніна, 55 а	32181	14	4	2306
2.	Центральна дитяча бібліотека	смт. Мангуш, вул. Леніна, 64	17261	20	4	1358
3.	Азовська сільська бібліотека № 2	с. Азовське, вул. Леніна, 35	4669	-	1	250
4.	Бердянська сільська бібліотека № 4	с. Бердянське, вул. Приклубна, 12	11805	-	2	502
5.	Дем'янівська сільська бібліотека № 5	с. Дем'янівка, вул. Леніна, 29	13348	-	1	517
6.	Захарівська сільська бібліотека № 6	с. Захарівка, вул. Гагаріна, 12 б	9417	-	1	530
7.	Іллічівська сільська бібліотека № 7	с. Іллічівське, вул. Транспорта, 11 а	14390	-	1	506
8.	Комишуватська сільська бібліотека № 9	с. Комишувате, вул. Чапаєва, 1	10026	-	1	508
9.	Мелекінська сільська бібліотека № 10	с. Мелекіно, вул. Гагаріна	13917	-	1	502
10.	Портовська сільська бібліотека № 12	с. Портовське, вул. Миру, 1	12090	-	1	500
11.	Приазовська сільська бібліотека № 14	с. Приазовське, вул. Леніна, 15	5584	-	1	502

12.	Урзуфська сільська бібліотека № 15	с. Урзуф, вул. Леніна, 60	17507	-	1	508
13.	Стародубівська сільська бібліотека № 17	с. Стародубівка, вул. Леніна, 45	11479	-	2	501
14.	Ялтинська бібліотека для дорослих №19	смт. Ялта, вул. Радянська, 21	16277	-	2	505
15.	Ялтинська бібліотека для дітей № 21	смт. Ялта, вул. Свердлова, 10 а	11347	-	2	505
16.	Юріївська сільська бібліотека № 18	с. Юріївка, вул. Набережна, 32	9801	-	1	252

Центральна районна бібліотека – головна бібліотека району, що являє собою інформаційно-освітній центр та важливу складову культурної сфери Першотравневого району. Пріоритетним напрямом роботи центральної бібліотеки, як і решти бібліотечних закладів, проголошено відродження української культури, створення бібліотеки-центру національного відродження. Поряд із тим розуміючи важливість національного відродження, виховання почуття патріотизму у мешканців сіл та селищ Першотравневого району діяльність Ялтинської селищної бібліотеки та Урзуфської сільської бібліотеки спрямовано на створення центру краєзнавства, відродження історії та культури грецького народу, ознайомлення з традиціями минулих поколінь греків-елінів і життям сучасних греків. Саме тому бібліотечні заклади мають багатий фонд краєзнавчої літератури, у т.ч. грецьких авторів у перекладах українською та російською мовами, грецькою мовою, є книги на діалекті приазовських греків.

Ряд бібліотечних закладів приймають участь в районних та обласних конкурсах. Так, у 2010 р. центральна районна бібліотека стала лауреатом обласного конкурсу «Краща бібліотека року» за розробку й реалізацію програмно-цільового проекту «Мангуш – територія читання». Окрім

перелічених закладів діють бібліотечні пункти при дитсадкові «Оленка», при лікарні в смт. Мангуш, районному відділенні внутрішніх справ (РВВС), базі відпочинку «Комунальник». При районній дитячій бібліотеці діє розважально-пізнавальний клуб «Чомусик», мета якого полягає у стимулюванні пізнавального зацікавлення дітей, сприяння їхньому інтелектуальному розвитку. У центральній районній бібліотеці з 2002 р. діє клуб за інтересами «Жінка», на базі Урзуфської сільської бібліотеки – літературно-музична вітальня, на базі Ялтинської селищної бібліотеки – клуб спілкування «Жінка» та клуб шанувальників поезії «Ліра». У всіх бібліотечних закладах оформлені стенди, виставки, полички, що користуються популярністю у читачів. В етнографічному куточку Ялтинської селищної бібліотеки представлено карту Греції, художнє панно, що відображає місцеву специфіку, сувенірна тарілка «Азовська Ялта – 225», на якій зображено герб Ялти. Ці експонати активно використовуються при проведенні різноманітних масових заходів з популяризації культурного надбання грецького народу.

Широко налагоджено співробітництво ряду бібліотечних установ зі шкільними та позашкільними закладами. Так, районна дитяча бібліотека співпрацює зі школою мистецтв, Центром дитячої творчості, кіно-фото клубом ім. Груби, будинком культури; Урзуфська сільська бібліотека – з Будником культури, місцевою загальноосвітньою школою, жіночою радою, Урзуфською організацією товариства греків та місцевою владою; Ялтинська селища бібліотека – з Ялтинським товариством греків, місцевим краєзнавчим музеєм, вчителями місцевих шкіл.

Бібліотечні заклади проводять різноманітні масові заходи, тематика яких стосується історичного минулого та сьогодення України, відродження народних традицій, краєзнавства, популяризації української культури та літератури.

Про можливість розвитку релігійного (паломницького) туризму свідчить наявність на території Першотравневого району 12 зареєстрованих (станом на 01.01.2011 р.) організацій релігійного характеру, які наведено у таблиці 5.22.

Найбільш впливовими серед них є Св. Михайлівська парафія Української православної церкви (с. Урзуф), Іоанна Златоуста парафія Української православної церкви (сmt. Ялта), Св. Великомученика Феодора Стратилата парафія Української православної церкви (сmt. Мангуш).

Таблиця 5.22

Конфесійні громади, розміщені на території Першотравневого району

<i>№ n/n</i>	<i>Назва громади</i>	<i>Дата реєстрації</i>	<i>Адреса культового приміщення</i>	<i>Тип будівлі</i>
1.	Святої Марії Магдалини парафія (УПЦ)	09.12.1996	87443, с. Б. Коса, вул. Безухова	Церква
2.	Великомучениці Варвари парафія (УПЦ)	09.02.2000	87441, с. Мелекіно, вул. Гагаріна	Церква
3.	Євагнелські Християнські Баптисти (Союз)	н/д	87442, с. Портовське, вул. Молодіжна, 12	-
4.	Космо-Даміанівська парафія церкви (УПЦ)	02.04.2008	87421, с-ще Демянівка, вул. Леніна, 29	Церква
5.	Релігійна громада церкви добрих перемін	09.03.2006	87421, с-ще Дем'янівка, вул. Держинського, 49	Церква
6.	Св. Великомученика Феодора Стратилата (УПЦ)	28.03.1997	87400, сmt. Мангуш, вул. Красноармійська, 3	Церква
7.	Релігійна громада Свідків Єгови	29.12.2006	87400, сmt. Мангуш, вул. Суворова, 11	Молитовний будинок
8.	Євангельські Християнські Баптисти	н/д	87400, сmt. Мангуш	-
9.	Прихід Свято- Рівноапостольської Марії Магдалини (УПЦ)	28.12.1995	87107, с-ще Агробаза, вул. Зелена, 63	Церква
10.	Св. Архистратига Михаїла (УПЦ)	27.11.1991	87455, с. Урзуф, вул. Горького, 20 б	Церква
11.	Євагнелські Християнські Баптисти (Союз)	н/д	87455, с. Урзуф, вул. Горького, 20 б	-
12.	Петро-Павлівська парафія (УПЦ)	н/д	87410, с. Стародубівка	-

13.	Іоанна Златоуста парафія (УПЦ)	22.07.1994	87450, смт. Ялта, вул. Гагаріна, 45	Церква
14.	Георгіївська парафія (УПЦ)	25.12.2006	87454, с. Юріївка	Церква
15.	ЄХ церква Господа Ісуса Христа	12.12.2003	87440, с. Іллічівське, вул. Комбайнерська, 21	Церква
16.	УПЦ с. Червоноє	н/д	87440, с. Іллічівське, вул. Комбайнерська, 21	-

Позитивним чинником формування релігійно-туристичної привабливості району є те, що на території відсутні проблемні неорухи, новітні релігійні культу. Між релігійними течіями взаємовідносини є рівними, а релігійні організації співпрацюють з місцевим самоврядуванням.

Релігійні громади організують недільні школи для дітей і дорослих, зустрічі, вечори, бесіди та концерти духовної музики і співу, перегляд християнських відео- та кінофільмів; організують та проводять семінари, музичні та інші вистави, фестивалі згідно з віровченням; використовують засоби масової інформації для поширення своїх релігійних переконань; здійснюють зв'язок з іншими християнськими церквами і групами як шляхом листування, так і шляхом особистого відвідування.

Наявність даного потенціалу говорить про можливість розвитку таких видів туризму як пізнавальний, історичний, етнічний та паломницький.

В цілому, різноманіття пам'ятників історії, етнічна культура населення Першотравневого району створюють необхідні передумови для формування та реалізації туристичного продукту цієї спрямованості. Але відсутні інформаційні та екскурсійні бюро, які сприяють поширенню інформації та популяризації туризму серед населення.

5.2.4. Прикінцеві положення

Таким чином, аналіз існуючих передумов розвитку туристично-рекреаційного комплексу Першотравневого району Донецької області дозволяє зробити наступні висновки.

1. З огляду на економіко-географічне та кліматичне розташування Першотравневого району та особливості його соціально-економічного розвитку туристична галузь може стати суттєвим та важливим джерелом додаткових надходжень до місцевих бюджетів та забезпечення зайнятості населення. Для прибережної зони згідно із Схемою перспективного використання природних ресурсів прибережної смуги Азовського моря у межах Донецької області основною господарською діяльністю обрано саме туризм, при цьому решта галузей є допоміжними, що розвиваються гармонійно з туризмом та навколишнім природним середовищем з урахуванням рекомендацій з обережного відношення до природних ресурсів.

2. Серед галузей господарства, що сприяють розвитку та ефективному функціонуванню туристичної галузі, слід відзначити сільське господарство (зернове, садівництво, тваринництво, птахівництво); переробні галузі (м'яса та молочна); капітальне будівництво (у т.ч. ремонтно-будівельні роботи, будівництво доріг, автостоянок та ін.); переробка та утилізація сміття. Важливим позитивним чинником розвитку місцевого туризму може стати той факт, що забезпечення туристів продуктами харчування здебільшого може відбуватися за рахунок власного внутрішнього виробництва, оскільки основні галузі сільського господарства є доволі розвинутими на території сіл та селищ Першотравневого району. Це дозволить не тільки зменшити собівартість туристичного продукту, але й призведе до стимулювання розвитку суміжних галузей.

3. Основними видами туризму, що доцільно розвивати на території району з огляду на наявний туристично-рекреаційний потенціал, є рекреаційний, лікувально-оздоровчий, сільський зелений, екстремальний, історичний та етнічний туризм. При цьому якщо об'єкти безпосередньо

туристичної інфраструктури – заклади відпочинку, готелі, заклади громадського харчування, торгівлі, індустрії розваг, поштово-телефонного зв'язку – максимально наближені до зони відпочинку, то підприємства сприяючих, додаткових галузей, за можливості дещо віддалені від узбережжя та розміщуються на північній території Першотравневого району.

4. Об'єкти первинної пропозиції, що в останній час втрачають своє значення у розвинутих в туристичному аспекті регіонах та країнах, на території району зосереджено в достатній кількості, проте деякі з них потребують додаткових коштів для підтримки в належному стані. В той же час звертає на себе увагу незадовільний рівень стану об'єктів вторинної пропозиції, в тому числі заклади розміщення, харчування, транспортна інфраструктура, лікувально-оздоровчі установи і т.п.

5. За умов виведення із сірого сектору більшості підприємців, що пропонують у літній період свої оселі для приїжджаючих туристів, туристична галузь дозволить збільшити бюджетні надходження, які можуть бути спрямовані на покращення об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Основні напрямки формування конкурентних переваг Першотравневого району охоплюють рекреаційну привабливість (географічне положення, природні ресурси, відносно сприятлива екологічна ситуація, наявність офіційного рекреаційного статусу окремих сіл та селищ), інфраструктурний потенціал (об'єкти розміщення та побуту, об'єкти розваг та відпочинку, об'єкти оздоровлення), екскурсійно-туристичний потенціал (пам'ятки, туристичні маршрути, об'єкти екскурсій), подієву привабливість (свята, фестивалі, шоу-програми, спеціальні акції), інформаційну комфортність клієнтів (інформаційні ресурси, зручність отримання та актуальність інформації).

Туристична спеціалізація території Першотравневого району Донецької області

5.3. SWOT-АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПЕРШОТРАВНЕВОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1. Наявність 56 км смуги Азовського узбережжя, на якому розташовано 6 прибережних населених пункти, близько 200 оздоровчих закладів</p> <p>2. Наявність заповідних зон «Меотіда», «Половецький степ», «Соснові культури», «Приазовський чапельник», «Білосарайська коса»</p> <p>3. Вигідне економіко-географічне розташування (транспортне сполучення Маріуполь-Бердянськ, близькість залізничного вокзалу, автовокзалу, морського порту та аеропорту м. Маріуполь)</p> <p>4. Відносно чисте повітря</p> <p>5. Відсутність промислових підприємств із шкідливим виробництвом</p> <p>6. Наявність підприємств агропромислової переробки, що дає можливість забезпечення відпочиваючих продуктами харчування власного виробництва</p> <p>7. Наявність багатих національних та культурних можливостей</p> <p>8. Розвинута мережа автозаправочних станцій</p>	<p style="text-align: center;"><u>Екологічного характеру:</u></p> <p>1. Відсутність об'єктів утилізації твердих побутових відходів</p> <p>2. Відсутність центральної каналізації та очисних споруд у прибережних населених пунктах</p> <p>3. Незадовільний рівень очистки річок, що впадають в Азовське море</p> <p>4. Зсуви у прибережній зоні</p> <p>5. Замулювання бухти Таранької у смт. Ялта, що призвело до закриття ряду пансіонатів</p> <p>6. Незадовільний стан лісосмуг вздовж доріг</p> <p>7. Недостатній рівень забезпечення місцевих жителів та відпочиваючих питною водою</p> <p style="text-align: center;"><u>Об'єктів інфраструктури:</u></p> <p>1. Незадовільний стан дорожньо-транспортної системи</p> <p>2. Незадовільний рівень благоустрою окремих території населених пунктів через відсутність контролю з боку сільських рад та низький рівень культури населення</p> <p>3. Відсутність єдиної відомчої підпорядкованості оздоровчо-курортних закладів</p> <p>4. Дроблення баз відпочинку внаслідок зміни власників в результаті продажу та приватизації</p> <p>5. Недостатній рівень розвитку об'єктів інфраструктури (магазини, заклади громадського харчування, пункти прокату і т.п.)</p> <p>6. Незадовільний стан переважної більшості матеріально-технічної бази оздоровчо-курортних закладів, їх невідповідність європейським та міжнародним стандартам</p> <p>7. Наявність непрацюючих та покинутих пансіонатів та баз відпочинку</p>

Суто туристичного характеру:

1. Відсутність організованих туристичних маршрутів історичними місцями та об'єктами історичної та культурної спадщини
2. Необлаштованість пляжних територій

Організаційного характеру:

1. Незадовільний рівень організації безпеки на воді
2. Розвиток неорганізованого дозвілля на воді (банани, горки і т.п.), що призводить до нещасних випадків, у т.ч. летальних
3. Порушення розважальними закладами у нічний час положень Закону України «Про шум»
4. Незадовільний рівень роботи правоохоронних органів, що призводить до зростання рівня злочинності у період оздоровчого сезону

Маркетингового характеру:

1. Недостатній рівень забезпеченості туристичної галузі району висококваліфікованими спеціалістами
2. Відсутність комплексного підходу до маркетингу місцевого туристичного продукту
2. Низький рівень якості та культури обслуговування туристів та відвідувачів

Державного та місцевого характеру:

1. Недостатній рівень державної підтримки туристичної галузі
2. Недосконалість податкового законодавства у сфері рекреації
3. Недостатній рівень фінансування медицини, кадровий дефіцит
4. Відсутність цілісної системи управління туризмом та курортами на території району
5. Відсутність статусу курорту у с. Юріївка, Білосарайська Коса, Бабах-Тарама

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток альтернативних видів туризму: зеленого, екстремального та ін. 2. Відновлення лісонасаджень 3. Проведення протизсувних заходів 4. Проведення очищення дна прибережної смуги Азовського моря 5. Очищення дна бухти Таранької від мулу 6. Будівництво бальнеологічного комплексу 7. Проведення інвентаризації оздоровчих закладів 8. Організація зон відпочинку на водоймах 9. Організація туристичного відпочинку на базі готельного комплексу «Мохнатий джміль» 10. Організація туристичних екскурсійних програм по відвіданню храмів та церков за відповідними маршрутами смт. Ялта та с. Урзуф 11. Випуск рекламних роликів, фільмів про можливості Азовського узбережжя Першотравневого району, його курортні маршрути 12. Налагодження виробництва сувенірів, символів району, їх розповсюдження 13. Проведення рекламної кампанії оздоровчих закладів та туристичних маршрутів у ЗМІ та в Інтернеті 14. Залучення приватних інвестицій у розвиток прибережної інфраструктури 15. Збільшення періоду оздоровчого сезону з 1 травня по 30 вересня 16. Зменшення залежності від сезонних видів туризму 17. Застосування положень Схеми перспективного використання природних ресурсів у прибережній смузі Азовського моря у межах Донецької області 18. Залучення місцевого населення до розвитку туристично-рекреаційної галузі 19. Співробітництво з Маріупольським державним університетом у сфері забезпечення органів місцевого самоврядування та установ туристичного спрямування висококваліфікованими кадрами 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Очікуване скорочення кадрів у медичних закладах 2. Природні катаклізми (подальша можливість зсувів) 3. Неприятливі погодні умови

5.4. СТРАТЕГІЧНІ ТА ОПЕРАТИВНІ ЦІЛІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Стратегічна ціль С.1. Системне покращення інфраструктури курортної і туристичної сфери та благоустрою території району

Оперативна ціль С.1.1. Сприяння розширенню мережі і покращенню стану санаторно-курортних закладів

Завдання С.1.1.1. Сприяння будівництву нових об'єктів санаторно-курортного і туристичного призначення, у тому числі приватних міні-готелів

Опис: Першотравнева РДА, її виконавчі органи спільно з Асоціаціями підприємств туристичної сфери створюють умови для розширення мережі та покращення стану санаторно-курортних закладів і сприяють будівництву нових об'єктів санаторно-курортного і туристичного призначення.

Результати: побудовані нові об'єкти санаторно-курортного і туристичного призначення, зростання рівня якості обслуговування відпочиваючих. Збільшення надходжень до районного бюджету.

Фінансування: залучені кошти приватних інвесторів.

Завдання С.1.1.2. Сприяння проведенню реконструкції санаторно-курортних та оздоровчих закладів (розширення мережі закладів підвищеної комфортності)

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери створюють умови для покращення стану санаторно-курортних закладів і сприяють розширенню мережі закладів підвищеної комфортності.

Результати: розширення мережі санаторно-курортних та оздоровчих закладів підвищеної комфортності. Підвищення якості обслуговування і оздоровлення відпочиваючих. Збільшення надходжень до районного бюджету.

Фінансування: кошти санаторно-курортних закладів і залучені приватні інвестиції.

Завдання С.1.1.3. Сприяння впровадженню прогресивних медичних технологій (лікувальні і діагностичні) у санаторно-курортних закладах.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери створюють умови для покращення стану оснащення санаторно-курортних закладів сучасним діагностичним і лікувальним обладнанням і впровадження прогресивних медичних технологій (лікувальних і діагностичних).

Результати: Впровадження прогресивних медичних технологій (лікувальних і діагностичних) у санаторно-курортних закладах Першотравневого району. Забезпечення якісного обслуговування відпочиваючих, функціонування санаторіїв протягом року. Збільшення надходжень до районного бюджету.

Фінансування: кошти санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Оперативна ціль С.1.2. Сприяння створенню і розвитку ігрових і розважальних комплексів та покращенню благоустрою пляжів.

Завдання С.1.2.1. Розширення мережі атракціонів в зонах відпочинку.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери сприяють розвитку та розширенню мережі атракціонів в зонах відпочинку.

Результати: розширення мережі атракціонів в зонах відпочинку, що забезпечує якісне обслуговування відпочиваючих, функціонування санаторно-курортних закладів протягом року. Збільшення надходжень до бюджету району.

Фінансування: кошти інвесторів, санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Завдання С. 1.2.2. Створення умов суб'єктам господарювання для благоустрою і оснащення пляжів.

Опис: виконавчий комітет районної ради спільно з Асоціаціями підприємств туристичної сфери ініціюють, створюють умови і координують роботу з благоустрою і оснащенням пляжів.

Результати: проведення благоустрою пляжів і створення зони з ігровими майданчиками.

Фінансування: районний бюджет, кошти приватних інвесторів – у відповідності з проектно-кошторисною документацією.

Завдання С. 1.2. 3. Будівництво дитячого пляжу та ігрових майданчиків.

Опис: виконавчий комітет районної ради спільно з Асоціаціями підприємств туристичної сфери ініціюють і координують будівництво дитячих пляжів та ігрових майданчиків.

Результати: створення дитячих пляжів з ігровими майданчиками.

Фінансування: районний бюджет, кошти інвесторів – у відповідності з проектно-кошторисною документацією.

Оперативна ціль С.1.3. Проведення благоустрою території району.

Завдання С. 1.3.1. Будівництво дороги до моря і проведення упорядкування пляжів у селах та селищах Першотравневого району.

Опис: виконавчий комітет районної ради спільно з суб'єктами підприємницької діяльності забезпечують створення ефективної системи упорядкування території району та забезпечують будівництво дороги до моря у селах, селищах та селищах міського типу і проведення упорядкування пляжів.

Результати: будівництво дороги до моря у селах та селищах і проведення упорядкування пляжів.

Фінансування: районний бюджет, кошти приватних інвесторів – у відповідності з проектно-кошторисною документацією.

Оперативна ціль С.1.4. Сприяння створенню зон відпочинку та реконструкції заповідників.

Завдання С.1.4.1. Розробка проектно-кошторисної документації та будівництво зони відпочинку у заповідних місцях району.

Опис: виконавчий комітет районної ради спільно з суб'єктами підприємницької діяльності забезпечують розробку, фінансування та створення зон відпочинку у заповідних місцях району.

Результати: розробка проектно-кошторисної документації та створення зони відпочинку у заповідних місцях району.

Фінансування: районний бюджет, кошти інвесторів – у відповідності до проектно-кошторисної документації.

Стратегічна ціль С.2. Створення ефективного механізму розвитку санаторно-курортної і туристичної сфери та подолання проблеми сезонності.

Оперативна ціль С.2.1. Розробка і впровадження Програми розвитку Першотравневого району.

Опис: Виконавчі органи районної ради спільно з громадськістю забезпечують розробку, фінансування і реалізацію Програми розвитку Першотравневого району.

Результати: забезпечення розробки, фінансування і реалізації Програми розвитку Першотравневого району та поліпшення санітарного та екологічного стану території району.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат, кошти інвесторів.

Оперативна ціль С.2.2. Створення туристичного інформаційного центру

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з представниками туристичної сфери ініціюють створення на базі сектору розвитку курорту департаменту соціального розвитку районної ради туристичного інформаційного центру.

Результати: створення туристичного інформаційного центру та забезпечення підвищення рівня проінформованості гостей району.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат, кошти санаторно-курортних та оздоровчих закладів, туристичних фірм.

Оперативна ціль С.2.3. Ініціювання розробки нових туристичних продуктів.

Завдання С.2.3.1. Розробка Концепції розвитку туризму і курортів району і формування нових туристичних маршрутів.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери ініціюють розробку Концепції розвитку туризму і курортів району та впровадження нових туристичних маршрутів.

Результати: формування туристичних маршрутів «Історична спадщина», «Грецька культура», «Лікувальні», пішохідного маршруту у заповіднику на Бердянській Косі, екскурсії селищами району, водних маршрутів та прогулянок яхтами і катерами в акваторії Азовського моря з можливістю підводного плавання і підводного полювання, організація місця для рибалок, формування кінної прогулянки.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат, приватні інвестиції – згідно з проектно-кошторисною документацією.

Завдання С.2.3.2. Проведення інвентаризації історико-культурних цінностей.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери регулярно аналізують стан розвитку туризму та ініціюють проведення інвентаризації історико-культурних цінностей і об'єктів.

Результати: проведення інвентаризації історико-культурних цінностей і забезпечення збереження, використання та популяризації історико-культурної спадщини району.

Фінансування: районний бюджет – у розмірі операційних витрат.

Завдання С.2.3.3. Проведення традиційних і започатковувати нових фестивалів та форумів.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з підприємствами туристичної сфери ініціюють проведення традиційних і започаткування нових фестивалів та форумів.

Результати: проведення на високому організаційному та художньому рівні традиційних та нових фестивалів і форумів.

Фінансування: районний бюджет – відповідно до кошторисної документації, при наявності – обласний, державний бюджети, благодійні внески.

Стратегічна ціль С.3. Розробка і впровадження маркетингової стратегії розвитку санаторно-курортної та туристичної сфери району.

Оперативна ціль С.3.1. Розробка маркетингового плану санаторно-курортної та туристичної сфери району.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з представниками туристичної сфери створюють робочу групу та ініціюють розробку маркетингового плану для просування санаторно-курортних і туристичних можливостей району.

Результати: розробка і впровадження маркетингового плану санаторно-курортної та туристичної сфери району, забезпечення підвищення іміджу і просування району-курорту.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат.

Оперативна ціль С.3.2. Створення розділу «Туризм» на веб-сторінці району.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з інформаційним туристичним центром, санаторно-курортними закладами і туристичними фірмами ініціюють розробку, розміщення і постійне оновлення розділу «Туризм» на веб-сторінці району.

Результати: створення розділу «Туризм» на веб-сторінці району, де розміщується доступна для всіх інформація про санаторно-курортні та оздоровчі заклади, туристичні фірми, послуги, що надаються.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат.

Оперативна ціль С.3.3. Забезпечення координації роботи щодо участі у міжнародних і загальноукраїнських туристичних виставках, ярмарках, семінарах, конференціях та організувати власні.

Опис: виконавчі органи районної ради спільно з представниками туристичної сфери започатковують проведення і ініціюють участь суб'єктів туристичної сфери Першотравневого району у міжнародних і загальноукраїнських туристичних виставках, ярмарках, семінарах, конференціях та організують власні.

Результати: участь представників району у міжнародних і загальноукраїнських туристичних виставках, ярмарках, семінарах, конференціях і забезпечення реклами району-курорту.

Фінансування: районний бюджет – в межах в межах операційних витрат, залучені кошти санаторно-курортних та оздоровчих закладів, туристичних фірм.

Оперативна ціль С.3.4. Стимулювання створення та розповсюдження високоякісної рекламної та сувенірної продукції.

Опис: виконавчий комітет районної ради спільно з Асоціаціями підприємств туристичної сфери стимулюють створення та розповсюдження високоякісної рекламної продукції з символікою району (сувеніри, буклети, брошури, путівники тощо) та створюють умови для виробництва сувенірної продукції.

Результати: забезпечення виробництва та розповсюдження високоякісної рекламної продукції з символікою району і розширення можливостей придбання її відвідувачами.

Фінансування: районний бюджет – в межах операційних витрат.

**5.5. ПЛАН ЗАХОДІВ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ
розвитку туристично-рекреаційного потенціалу
Першотравневого району Донецької області на 2012-2022 рр.**

№ п/п	Назва заходу	Виконавці	Термін виконання	Джерела фінансування
1	2	3	4	5
1. Удосконалення системи регулювання туризму на місцевому рівні				
1.1.	Створення Сектору розвитку туризму при Першотравневій районній державній адміністрації	Першотравнева районна державна адміністрація	2012 р.	
1.2.	Удосконалення структури управління туристичною галуззю, координація дій місцевих органів виконавчої влади з цього питання	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2022 рр.	
1.3.	Проведення консультаційної та роз'яснювальної роботи з питань організації підприємницької діяльності у сфері туризму	Маріупольський державний університет, Першотравнева районна державна адміністрація (відділ)	2012-2022 рр.	
1.4.	Проведення консультацій та практичних семінарів з питань оподаткування малого підприємництва у сфері туризму	Маріупольський державний університет, Податкова інспекція Першотравневого району, Першотравнева районна державна адміністрація (відділ)		

1.5.	Розробка проектів договорів державно-приватного партнерства у сфері розбудови туристичної інфраструктури	Маріупольський державний університет, Першотравнева районна державна адміністрація (юридичний відділ)	2012-2022 рр.	
1.6.	Підготовка документів щодо надання статусу курортів місцевого значення с. Юріївка, Білосарайська Коса, Бабах-Тарама	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2014 рр.	
1.7.	Затвердження в діючому порядку місцевих програм розбудови території Першотравневого району, генеральних планів забудови населених пунктів та іншої будівельної документації.	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2016 рр.	
1.8.	Затвердження місцевих програм приватизації об'єктів незавершеного будівництва, що можуть бути використані в туристичній галузі, а також переліку об'єктів комунальної власності, що не підлягають приватизації	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2014 рр.	
1.9.	Проведення аналізу діяльності суб'єктів туристичної діяльності та вжиття за його результатами заходів щодо підвищення ефективності їх роботи на ринку туристичних послуг	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2012-2022 рр. (щорічно)	
1.10.	Ініціювання внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів та надання пропозицій щодо:	Першотравнева районна державна адміністрація,		
1.10.1.	Удосконалення процедур державної реєстрації створення та припинення діяльності суб'єктів підприємництва туристичної сфери	Маріупольський державний університет	2012-2013 рр.	

1.10.2.	Удосконалення системи оподаткування, обліку, звітності СПД, що охоплені туристичним та пов'язаним з ним бізнесом;		2012-2013 рр.	
1.10.3.	Удосконалення правил торгівлі на ринках та інших місцях організованої торгівлі;		2012 р.	
1.10.4.	Удосконалення дозвільних та погоджувальних процедур для започаткування та ведення туристичної підприємницької діяльності.		2012 р.	
1.11.	Усунення необґрунтованих перешкод, передбачених місцевими регуляторними актами, при створенні суб'єктів підприємництва в туристичній сфері і в процесі їх розвитку:	Першотравнева районна державна адміністрація,		
1.11.1.	Забезпечення недопущення прийняття рішень, що погіршують умови здійснення підприємницької діяльності;		2012-2022 рр.	
1.11.2.	Проведення громадських слухань щодо проектів нормативно-правових актів районного рівня, що стосуються регулювання діяльності суб'єктів малого підприємництва, шляхом обговорення їх через web-сайт		Щорічно	
1.12.	Удосконалення податкової політики щодо суб'єктів малого підприємництва в межах повноважень органів місцевого самоврядування, у т.ч. надання пільг по орендній платі СПД, які надають населенню послуги в туристичній та пов'язаними з нею сферами	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2013 рр.	
1.13.	Вдосконалення роботи державних реєстраторів:	Першотравнева районна державна адміністрація, державна податкова інспекція,		
	Розвиток та удосконалення автоматизованої системи взаємодії державних реєстраторів з державними податковими інспекціями, соціальними фондами, які задіяні у реєстраційних процедурах;		2012-2014 рр.	

1.13.1.	Забезпечення спрощеного доступу підприємців до інформації щодо зареєстрованих суб'єктів туристичного господарювання;	Маріупольський державний університет	Постійно	
1.13.2.	Проведення круглих столів для налагодження взаємодії державних реєстраторів з органами, задіяними у реєстраційних процедурах;		Щорічно	
1.13.3.	Участь у навчальних семінарах-тренінгах для державних реєстраторів суб'єктів підприємницької туристичної діяльності.		Щорічно	
1.14.	Проведення інформаційно-консультативної роботи щодо видачі документів дозвільного характеру на ведення туристичної та пов'язаної з нею діяльності, у т.ч. налагодження роботи «єдиних офісів» з видачі дозвільних документів та розповсюдження інформації щодо їх роботи через засоби масової інформації		2012-2022 рр.	
2. Розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури				
2.1.	Проведення інвентаризації об'єктів туристичної інфраструктури	Першотравнева районна державна адміністрація (відділ)	2012 р.	
2.2.	Створення уніфікованої бази даних приватних садиб району, що надають послуги гостинності	Першотравнева районна державна адміністрація (відділ)	2012 р.	
2.3.	Забезпечення розміщення об'єктів туристичної інфраструктури відповідно до схем планування території району	Відділ	Постійно	
2.4.	Розробка регіональної програми будівництва, реконструкції та модернізації матеріальної бази туристично-рекреаційного комплексу із залученням	Відділ	2013-2014 рр.	

	до її виконання місцевих суб'єктів підприємництва			
2.5.	Реконструкція і приведення в належний стан автомобільних доріг на основних туристичних маршрутах району, у т.ч.:	Першотравнева районна державна адміністрація	Постійно	Місцевий бюджет
2.5.1.	Ремонт (будівництво) під'їзної дороги до дитячих оздоровчих центрів та оздоровчих установ с. Урзуф від оздоровчого центру «Урзуф» до ДОЦ «Юний Моряк»	Урзуфська сільська рада	2012-2015 рр.	Місцевий бюджет
2.5.2.	Реконструкція під'їзної дороги до водозабору на р. Зелена;		2012-2015 рр.	Місцевий бюджет
2.5.3.	Приведення у належний стан доріг комунальної власності Комишуватської сільської ради	Комишуватська сільська рада	2012-2015 рр.	Місцевий бюджет
2.5.4.	Розміщення вказівників на автомобільних шляхах українською та англійською мовами	Сільські та селищні місцеві ради	2012-2013 рр.	Місцевий бюджет
2.5.5.	Проведення ознакувальних робіт на туристичних маршрутах району	Сільські та селищні місцеві ради	2012-2013 рр.	Місцевий бюджет
2.6.	Забезпечення належної якості послуг закладів розміщення, у т.ч. санаторно-курортного призначення:			
2.6.1.	Реконструкція та модернізація діючих об'єктів розміщення (санаторно-курортних закладів, оздоровчих центрів, баз відпочинку, дитячих оздоровчих центрів)	Підприємства-власники	2012-2022	Інвестиційні ресурси
2.6.2.	Будівництво бальнеологічного комплексу в смт. Ялта	Ялтинська селищна місцева рада, приватні підприємці	2015-2018 рр.	Інвестиційні ресурси
2.6.3.	Впровадження прогресивних лікувальних та діагностичних медичних технологій у санаторно-курортних закладах	Санаторно-курортні та оздоровчі заклади	2012-2022 рр.	Інвестиційні ресурси

2.6.4.	Будівництво в смт. Ялта готельно-розважального комплексу з організацією паркової зони загального використання із будівництвом концертного майданчику, створенням штучних басейнів з морською водою на території колишнього наметового містечка	Ялтинська селищна місцева рада, приватні підприємці	2014-2018 рр.	Інвестиційні ресурси
2.6.5.	Створення міні-готелів на базі існуючих об'єктів розміщення	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2016	Інвестиційні ресурси
2.6.6.	Розробка, впровадження та проведення заходів щодо категоризації закладів розміщення приватного характеру	Першотравнева районна державна адміністрація, відділ	2012-2013 рр.	Місцевий бюджет
2.7.	Забезпечення підготовки пляжів згідно вимог громадських та оздоровчих закладів (строк-постійно)	Сільські та селищні ради	Квітень-травень щорічно	Місцевий бюджет
2.8.	Будівництво торговельно-розважального комплексу з невеликим кінозалом	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2015-2017 рр.	Інвестиційні ресурси
2.9.	Будівництво відкритих спортивних майданчиків, більярдних залів, дискотек, атракціонів, дитячого пляжу та ігрових майданчиків	Сільські та селищні ради, приватні підприємці	2014-2022 рр.	Інвестиційні ресурси
2.10.	Відкриття сувенірних лавок з реалізації сувенірної продукції майстрів народних промислів Першотравневого району	Сільські та селищні ради, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Власні кошти підприємців

3. Покращення екологічної ситуації				
3.1.	Санітарна очистка території від твердих побутових відходів:			
3.1.1.	Ліквідація неорганізованих звалищ побутових відходів в населених пунктах району	Сільські та селищні ради Першотравневого району	2012-2013 рр.	Місцеві бюджети
3.1.2.	Закриття полігону твердих побутових відходів в смт. Ялта та с. Юріївка	Ялтинська селищна рада, Юріївська сільська рада	2012 р.	Місцеві бюджети
3.1.3.	Впровадження в дію схем санітарної очистки району з визначенням місць під полігони твердих побутових відходів в сільських населених пунктах	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2013 рр.	Місцевий бюджет
3.1.4.	Виконання передпроектних робіт з наступним проектуванням і будівництвом сміттєперевантажувальної станції в с.Урзуф	Урзуфська селищна рада	2012-2015 р.	Місцевий бюджет
3.2.	Удосконалення каналізаційної мережі території району:			
3.2.1.	Будівництво прибережної каналізації	Першотравнева районна державна адміністрація	до 2015 р.	Місцевий бюджет
3.2.2.	Проектування та будівництво нитки, що дублює каналізаційний колектор від зливної станції смт. Мангуш до Маріупольських очисних споруд	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольська міська рада	2012-2015 рр.	Місцеві бюджети
3.3.	Проведення очисних заходів морського дна:			
3.3.1.	Проведення очистки дна прибережної смуги моря в Урзуфській, Ялтинській, Мелекінській рекреаційних зонах	Урзуфська селищна рада, Ялтинська селища рада, Мелекінська сільська	Постійно	Місцеві бюджети

		рада		
3.3.2.	Очистка дна моря бухти Тараньїої в смт. Ялта (зона Стара Ялта) від мулу	Ялтинська селищна рада	2012 р.	Місцевий бюджет, інвестиційні ресурси
3.4.	Проведення протизсувних заходів	Сільські та селищні ради	2012-2022 рр.	Місцеві бюджети
3.5.	Проведення заходів зі штучного розведення лісів по виявленню сухостою і проведення санітарних вирубок	Першотравнева районна державна адміністрація, відділ	2012-2022 рр.	Місцеві бюджети
3.6.	Забезпечення належного водопостачання:			
3.6.1.	Будівництво централізованого водопостачання Мелекінсько-Білосарайської зони відпочинку	Мелекінська сільська рада, Білосарайська сільська рада	2012-2015 рр.	Місцеві бюджети
3.6.2.	Установка очисних та опріснювальних систем водопідготовки з метою забезпечення населення та відпочиваючих доброякісною питною водою, що відповідає вимогам Дсан ПиН 2.2.4-171-10	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2015 рр.	Місцеві бюджети
3.7.	Проведення природоохоронних екологічних походів для очистки територій і берегів річок та моря із залученням школярів та волонтерів	Першотравнева районна державна адміністрація, освітні заклади, громадські організації	Постійно	-
3.8.	Дотримання режиму зон санітарної охорони курортно-рекреаційних територій	Керівництво оздоровчо-лікувальних закладів, відділ Першотравневої районної державної адміністрації	Постійно	
3.9.	Реалізація природоохоронних заходів та заходів з	Першотравнева	Постійно	Місцевий

	відтворення дичини в урочищах Першотравневого району	районна державна адміністрація, «Меотіда»		бюджет, добродчинні кошти
3.10.	Збереження та відновлення рослинних угруповань видів рослин і тварин, які зникають на території Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація, «Меотіда», заказники	Постійно	Місцевий бюджет, добродчинні кошти
3.11.	Контроль за заготівлею плодів, ягід, грибів, лікарських рослин, що зростають у дикій природі, з метою виключення виснаження наявних ресурсів	Першотравнева районна державна адміністрація, «Меотіда», заказники	Постійно	Місцевий бюджет, добродчинні кошти
4. Оптимізація використання рекреаційних ресурсів та культурної спадщини				
4.1.	Відновлення ландшафтів та поліпшення упорядкування рекреаційних територій	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2022 рр.	Місцеві бюджети, інвестиційні ресурси
4.2.	Резервування земель в рекреаційних зонах під будівництво туристичних об'єктів, у т.ч.:			
4.2.1.	Запровадження обмежень на використання земельних ділянок, на яких розташовані або будуть встановлюватись об'єкти туристичної інфраструктури, при передачі землі у власність чи користування (у т.ч. на умовах оренди) відповідно до ст. 1111 Земельного кодексу України	Органи місцевого самоврядування	2012-2022 рр.	Місцеві бюджети
4.2.2.	Перегляд рішень селищних, сільських рад з приватизації та надання в користування земельних ділянок і внести зміни згідно із ст. 111 Земельного кодексу України щодо встановлення обмежень на використання цих ділянок для розбудови	Відділи ____ сільських та селищних рад	2012-2013 рр.	

	туристичної інфраструктури;			
4.2.3.	Надання пропозицій щодо використання земельних ділянок на території району	Сільські та селищні ради	2013-2014 рр.	
4.3.	Впорядкування території загальнодержавного ландшафтного заказнику «Білосарайська коса», регіонального ландшафтного парку «Меотіда», загальнодержавного орнітологічного заказнику «Приазовський чапельник»	Білосарайська сільська рада	2013-2014 рр.	
4.4.	Розробка програми підтримки приватних музеїв	Першотравнева районна державна адміністрація	2014-2015 рр.	
4.5.	Впорядкування території природного ландшафту балок Саса-Гулак та Камиш-Гулак у руслі р. Мокра Білосарайка	Сільська рада	2014-2016 рр.	
4.6.	Приведення в належний стан місць поховань розстріляних у 1941-1945 рр., та місця накопичення людей перед розстрілами у с. Бердянському	Бердянська сільська рада	2013 р.	Місцевий бюджет
4.7.	Створення у с. Бердянське стрілкового комплексу на території кам'яного кар'єру біля «фокінських» ставків з використанням під тир для стендової стрільби колишнє недіюче військове містечко № 40	Бердянська сільська рада, приватні підприємці	2014-2016 рр.	Інвестиційні ресурси
5. Кадрове та науково-методичне забезпечення туристично-рекреаційного комплексу				
5.1.	Забезпечення спеціальної туристичної підготовки за спеціальністю «Менеджмент організацій» спеціалізацією «Регіональне управління» та підвищення кваліфікації кадрів, що працюють в керівних органах управління розвитком туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2012-2022 рр.	Власні кошти працівників, кошти юридичних осіб-замовників
5.2.	Забезпечення підготовки кадрів для сфери	Маріупольський	2012-2022 рр.	Кошти

	підприємництва в туристичному та готельно-ресторанному бізнесі, у т.ч. бакалаврів і магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій» за спеціалізаціями «Менеджмент готельно-ресторанного бізнесу» та «Менеджмент туристичної індустрії»	державний університет		приватних осіб, кошти юридичних осіб-замовників
5.3.	Забезпечення підготовки фахівців за магістерською програмою «Місьцеве самоврядування», що будуть працювати в органах місцевої влади Першотравневого району Донецької області	Маріупольський державний університет	2014-2022 рр.	Кошти приватних осіб, кошти юридичних осіб-замовників
5.4.	Проведення навчальних семінарів для власників приватних садиб з основ організації обслуговування туристів, правових аспектів діяльності, рівня якості послуг, що надаються	Маріупольський державний університет	2012-2022 рр.	Власні кошти підприємців
5.5.	Проведення професійної туристичної агітації серед сільського населення щодо залучення їх до розвитку сільського зеленого туризму	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Місцеві бюджети, власні кошти
5.6.	Забезпечення підготовки екскурсоводів	Маріупольський державний університет	2012-2022 рр.	Власні кошти фізичних осіб
5.7.	Організація та проведення тренінг-семінарів з туристичного та інфраструктурного бізнес-планування	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2012-2022 рр.	

5.8.	Оновлення та видання збірників нормативних актів, що регулюють діяльність суб'єктів туристичного підприємництва	Маріупольський державний університет	Постійно	
5.9.	Підготовка навчально-методичних та консультативних посібників з питань: - організації готельного господарства та туристичної індустрії; - планування діяльності туристичних підприємств та об'єктів готельно-ресторанного бізнесу; - проектування підприємств туристичного та готельно-ресторанного бізнесу; - нормативно-правового забезпечення реалізації туристичної діяльності.	Маріупольський державний університет	2013-2016 рр.	Місцевий бюджет
6. Реалізація інвестиційної та інформаційної політики у сфері туризму				
6.1.	Створення банку даних інвестиційних проектів у сфері розбудови та модернізації об'єктів туристичної інфра- та супраструктури	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2014 рр.	
6.2.	Представлення інвестиційних пропозицій в галузі туризму на туристичних ярмарках, інвестиційних форумах місцевого, регіонального, національного та міжнародного рівнів	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	
6.3.	Створення спільної російсько-української інвестиційної компанії, що здійснюватиме капіталовкладення у туристичну сферу	Першотравнева районна державна адміністрація, підприємницькі кола	2016-2018 рр.	Місцеві, банківські та підприємницькі кошти
6.4.	Проведення спеціалізованих туристичних семінарів	Першотравнева	2012-2022 рр.	Інвестиційні

	та конференцій із залученням іноземних і вітчизняних організацій для вивчення та популяризації новітніх технологій надання туристичних послуг	районна державна адміністрація, приватні підприємці		ресурси
6.5.	Сприяння інвестуванню та кредитуванню туристичної галузі через небанківські установи, діяльність яких пов'язана із наданням фінансової підтримки (страхові компанії, кредитні спілки та ін.)	Першотравнева районна державна адміністрація, банківські та небанківські кредитні установи	2012-2022 рр.	Банківські та інвестиційні ресурси
6.6.	Участь представників туристично-рекреаційної галузі району у спеціалізованих туристичних ярмарках, виставках та інших заходах з метою популяризації можливостей Приазов'я	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Інвестиційні ресурси
6.7.	Проведення для суб'єктів туристичного бізнесу тренінгів з питань розробки та презентації туристичних інвестиційних проектів	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2013-2022 рр.	
6.8.	Створення високоякісної друкованої рекламної продукції туристичного характеру, у т.ч. створення брошури «Туристичне Приазов'я», каталогу баз відпочинку, що знаходяться на території Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Місцевий бюджет, інвестиційні ресурси
6.9.	Розміщення на телебаченні, в тому числі на телеканалах країн СНД, рекламних відеороликів щодо можливостей відпочинку у Приазов'ї	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Місцевий бюджет, інвестиційні ресурси
6.10.	Проведення рекламних кампаній туристичного продукту району на внутрішньому та міжнародному	Першотравнева районна державна	2012-2022 рр.	Місцевий бюджет,

	ринках	адміністрація, приватні підприємці		інвестиційні ресурси
6.11.	Розміщення інформаційних щитів про туристичні об'єкти Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Місцевий бюджет, інвестиційні ресурси
6.12.	Створення та супроводження WEB-сторінки «Туристичне Приазов'я»	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2013 р.	Місцевий бюджет
6.13.	Створення туристичного інформаційного центру	Першотравнева районна державна адміністрація	2013 р.	Місцевий бюджет, кошти туристичних фірм, санаторно-курортних закладів
7. Розвиток альтернативних видів туризму				
7.1.	Формування сегменту сільського зеленого туризму на базі існуючого індивідуального садибного житла шляхом будівництва біфункціонального устаткування житла для відпочиваючих	Першотравнева районна державна адміністрація, місцеві жителі, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Кошти приватних підприємців
7.2.	Проведення рекламної компанії про значення сільського зеленого туризму для покращення соціально-економічного становища населення сільських територій шляхом розміщення відповідної інформації в місцевих та районних засобах	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2022 рр.	Місцевий бюджет, кошти підприємців

	інформації			
7.3.	Створення екологічного туристичного продукту на базі загальнодержавного ландшафтного заказнику «Білосарайська Коса», регіонального ландшафтного парку «Меотіда» та загальнодержавного орнітологічного заказнику «Приазовський чапельник»	Першотравнева районна державна адміністрація, ландшафтний заказник «Білосарайська Коса», регіональний ландшафтний парк «Меотіда», орнітологічний заказник «Приазовський чапельник», Маріупольський державний університет	2012-2014 рр.	Місцевий бюджет
7.4.	Створення програми «Вживання в дикій природі» (джайлоо-туризм)	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2013-2014 рр.	
7.5.	Розвиток кінного туризму на конефермі смт. Мангуш, що спеціалізується на вирощуванні та виховуванні породи коней «Чистокровна верхова»	Першотравнева районна державна адміністрація, керівництво конеферми	2012-2022 рр.	Кошти конеферми
7.6.	Організація туристичного активного відпочинку (рибалка, полювання, оглядові екскурсії ландшафтним парком «Меотіда») на базі готельного комплексу «Мохнатий джміль» у с. Стародубівка	Першотравнева районна державна адміністрація, готельний комплекс «Мохнатий джміль»	2012-2022 рр.	Власні кошти готельного комплексу

7.7.	Створення центрів любительської рибалки у смт. Ялта, с. Бердянське (балка Саса-Гулак та Камиш-Гулак у руслі р. Мокра Білосарайка), с. Демянівка та с. Комишувате із організацією пунктів прокату риболовних снастей та човнів	Ялтинська селищна рада, Білосарайська сільська рада, Демянівська сільська рада, Комишуватська сільська рада, приватні підприємці	2012 р.	Інвестиційні ресурси
7.8.	Організація зон відпочинку на водоймищах у с. Демянівка та с. Комишувате	Демянівська сільська рада, Комишуватська сільська рада, приватні підприємці	2013-2014 рр.	Інвестиційні ресурси
7.9.	Облаштування місць для наметових містечок на пішохідних туристичних маршрутах Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація	2012-2014 рр.	Місцевий бюджет
7.10.	Формування туристичних продуктів подієвого характеру	Першотравнева районна державна адміністрація, музеї та заклади культури, Маріупольський державний університет	2013-2015 рр.	
8. Розширення мережі туристично-рекреаційних маршрутів				
8.1.	Розробка трекінгового туристичного маршруту територією Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2012-2014 рр.	
8.2.	Розробка маршруту зі спортивного орієнтування територією Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація,	2012-2013 рр.	

		Маріупольський державний університет		
8.3.	Розробка кінного маршруту територією Першотравневого району, у т.ч. степним ландшафтним парком «Меотида»	Першотравнева районна державна адміністрація, адміністрація ландшафтного парку «Меотида», керівництво конєферми смт. Мангуш, Маріупольський державний університет	2012-2013 рр.	
8.4.	Розробка та організація морських прогулянок на катерах, катання на човнах, катамаранах, гідроциклах	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2012-2014 рр.	Інвестиційні ресурси
8.5.	Розробка та проведення екскурсійних програм:			
8.5.1.	сmt. Мангуш: «Слава земляків» (історичний-патріотичний маршрут); М'ясопереробний комплекс «Фориця» (промисловий туризм); Товарно-молочний комплекс агроцеху № 10 ПАТ «ММК ім. Ілліча» (промисловий туризм)	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет, М'ясопереробний комплекс «Фориця», Агроцеху № 10 ПАТ «ММК ім. Ілліча»	2012-2014 рр.	
8.5.2.	сmt. Ялта: Регіональний ландшафтний парк «Меотида»	Ялтинська селищна рада, Маріупольський	2012-2014 рр.	

	(екологічний туризм); Державний заказник «Білосарайська Коса» (екологічний туризм) Оздоровчий комплекс «Ялта» (пізнавальний маршрут) «Греки Приазов'я» (етнічний туризм);	державний університет Регіональний ландшафтний парк «Меотида», Державний заказник «Білосарайська Коса», оздоровчий комплекс «Ялта»		
8.5.3.	комплексні маршрути: «Сакральна спадщина Приазов'я» (релігійний туризм) – смт. Ялта, смт. Мангуш, с. Урзуф «Морська прогулянка» – Першотравневий район, м. Маріуполь, м. Таганрог (Російська Федерація)	Першотравнева районна державна адміністрація, церковні настоятелі, Маріупольський державний університет Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольська міська рада, Таганрозька	2012-2014 рр. 2015-2018 рр.	
8.6.	Формування дитячих туристичних маршрутів	Першотравнева районна державна адміністрація, Маріупольський державний університет	2013-2015 рр.	
9. Забезпечення безпеки туристів				
9.1.	Започаткування циклу лекцій з безпеки туристів в школах Першотравневого району	Першотравнева районна державна адміністрація,	2013-2022 рр.	

		управління освіти Першотравневого району, загальноосвітні навчальні заклади		
9.2.	Розробка організаційних, правових заходів та технічних вимог до безпеки у туристичній галузі	Першотравнева районна державна адміністрація	2013-2015 рр.	Місцевий бюджет
9.3.	Встановлення контролю за роботою дискотек і розважальних закладів у нічний час, що розташовані на узбережжі Азовського моря	Сільські та селищні ради, районні відділення внутрішніх справ	Постійно	Місцевий бюджет
10. Міжнародне співробітництво				
10.1.	Підготовка проектів договорів про міжнародне співробітництво в туристичній сфері та їх підписання	Першотравнева районна державна адміністрація, Юридичний відділ	2016-2017 рр.	Місцевий бюджет
10.2.	Формування спільних транскордонних маршрутів територією Приазов'я різноманітної цільової спрямованості (етнографічні, історичні, екологічні та ін.)	Першотравнева районна державна адміністрація	2017-2022 рр.	Місцевий бюджет
10.3.	Проведення спільних фестивалів творчості, кухні і т.п. та інших туристичних заходів, спрямованих на популяризацію туристичного продукту	Першотравнева районна державна адміністрація	Постійно	Місцевий бюджет, інвестиційні ресурси
10.4.	Створення спеціалізованих фірм, що працюватимуть на взаємних туристичних напрямках	Першотравнева районна державна адміністрація, приватні підприємці	2018-2022 рр.	Інвестиційні ресурси
10.5.	Реалізація українсько-російських проектів із	Першотравнева	2014-2022 рр.	Місцевий

	утримання завідної зони «Меотида» та використання її в якості основного об'єкту відвідання, у т.ч. формування екологічних турів для школярів, студентів та наукових співробітників	районна державна адміністрація		бюджет
10.6.	Видання спільної друкованої продукції рекламного характеру	Першотравнева районна державна адміністрація	2014 р.	Інвестиційні ресурси, місцевий бюджет
10.7.	Реалізація природоохоронних проектів	Першотравнева районна державна адміністрація	Постійно	Місцевий бюджет

5.6. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

Реалізація Стратегії сприятиме:

- Покращенню якості життя населення сільських територій;
- Зростанні частки туризму у формуванні ВВП та забезпеченні економічного зростання країни в цілому;
- Створенню умов для розвитку території Першотравневого району, своєчасного та комплексного вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища;
- Суттєвому покращенню стану навколишнього природного середовища на території Першотравневого району;
- Відтворенню національної культури та культури національних меншин, народних ремесел, формуванню національної самосвідомості та вихованню молоді на патріотичних засадах;
- Збереженню та оновленню унікальних природних та історико-культурних ресурсів, історичних місць Першотравневого району, залученню інвестицій у розвиток інженерно-транспортної та комунальної інфраструктури;
- Раціональному використанню фінансових та матеріальних ресурсів, наповненню місцевого та державного бюджетів;
- Створенню нових та збереженню існуючих робочих місць, розвитку малого та середнього підприємництва у сфері туризму, розширенню тимчасової зайнятості населення в сільській місцевості;
- Сталому розвитку району з метою підвищення якості життя населення, подолання бідності та безробіття, формуванню середнього класу;
- Підвищенню рівня безпеки туристів та подорожуючих осіб, захисту їх прав, законних інтересів та збереженню майна;
- Створенню рівних умов для суб'єктів туристичної та пов'язаної з нею діяльності, передумов для розвитку ефективного туристичного ринку;
- Створенню сучасних об'єктів туристичної інфраструктури в межах території з високою концентрацією природних та історико-культурних туристичних і рекреаційних ресурсів;

- Удосконаленню системи інформаційного забезпечення туристичної сфери, створенню сприятливих умов для забезпечення рівного доступу до туристичної інформації;
- Істотному підвищенню ефективності реалізації державної політики у сфері туризму, виконанню державою функцій з координації, планування, регулювання, стимулювання, формування національного туристичного продукту, стандартизації та сертифікації тощо;
- Удосконаленню наявних і запровадженню нових ефективних механізмів взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, неприбуткових громадських організацій у сфері туризму, відповідних підприємств, навчальних закладів у забезпеченні розвитку туризму;
- Розвитку міжнародного співробітництва та євроінтеграційних процесів у сфері туризму, покращенню туристичного іміджу держави;
- Зростанню обсягів інвестицій у туристичну сферу.

5.7. ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

Реалізацію Стратегії передбачається здійснити у 2 етапи. *На першому етапі планується забезпечити:*

- Формування нормативно-правової бази з питань розвитку туристичної сфери;
- Формування конкурентоспроможного місцевого туристичного продукту;
- Активізацію підприємницької діяльності та діяльності суб'єктів господарювання у туристичній сфері;
- Інформаційну підтримку туристичної сфери;
- Проведення моніторингу наявних природних туристично-рекреаційних ресурсів;
- Підвищення ефективності управління туристичною сферою на місцевому рівні;
- Розвиток в'їзного та внутрішнього туризму;
- Залучення інвестицій для розвитку матеріально-технічної бази туристичної сфери;
- Покращення якості надання послуг з екскурсійного обслуговування;
- Безпеку туристів та подорожуючих осіб.
- Встановлення контролю за використанням туристично-рекреаційних ресурсів;

На другому етапі буде забезпечено:

- Розвиток місцевого туризму з урахуванням життєвого рівня населення, традицій та культурної спадщини;
- Активізацію споживання альтернативних туристичних продуктів;
- Розвиток кадрового забезпечення у туристичній сфері;
- Реалізацію міжнародного співробітництва в туристичній галузі;
- Раціональне використання та охорону туристично-рекреаційних ресурсів;
- Узгодженість інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян у

туристичній сфері;

- Збалансованість усіх складових елементів розвитку туризму як соціально відповідальної, екологічно спрямованої та економічно ефективної діяльності;
- Надання високоякісних послуг відповідно до потреб туристів та подорожуючих осіб;
- Дотримання конституційних прав громадян у сфері туризму.

5.8. МОНІТОРИНГ ВИКОНАННЯ СТРАТЕГІЇ

На всіх етапах має здійснюватися постійний моніторинг та контроль за здійсненням вказаних заходів.

Задачі моніторингу:

- Оцінка досягнення стратегічних та оперативних цілей за пріоритетними напрямками розвитку туристично-рекреаційного комплексу Першотравневого району;
- Виявлення нових внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку туристично-рекреаційного комплексу Першотравневого району та досвіду вирішення стратегічних завдань у сфері туризму в інших країнах та регіонах;
- Інформаційне забезпечення рішень органів державного управління з контролю за виконанням стратегічних цілей та їх коригування;
- Оцінка дій органів виконавчої влади місцевого рівня з реалізації Стратегії;
- Обґрунтування заходів із стимулювання реалізації Стратегії.

Механізм моніторингу:

- Збір, обробка та аналіз інформації з метою об'єктивної оцінки стану, тенденцій та проблем реалізації заходів в рамках Стратегії;
- Експертні оцінки виконання стратегічних заходів у рамках зазначених етапів;
- Соціологічні дослідження з метою відслідковування зрушень у розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району.

Координаторами реалізації Стратегії є Першотравнева районна державна адміністрація. До моніторингу та обґрунтуванню управлінських рішень залучаються громадські організації, профільні навчальні та науково-дослідні заклади.

Критерієм ефективності реалізації Стратегії стане позитивна динаміка щорічних показників розвитку туристично-рекреаційного комплексу Першотравневого району Донецької області.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи теоретичні засади формування і реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону можна зробити наступні висновки:

За останні кілька десятиріч років у світі поступово зростає значення туризму і рекреації. Це пов'язано, в першу чергу, зі значним зростанням доходів населення економічно розвинутих країн, зростанням загальноосвітнього рівня людей, розвитком транспортного сполучення. Люди залишають свої домівки з наміром відвідати нові місця, збагатити себе знайомством з пам'ятками історії, культури і мистецтва. Крім того, індустріальний розвиток цивілізації, забруднення екологічних систем навколо великих промислових районів, збільшення психологічного навантаження на людину через прискорення темпу життя, змушує все більшу кількість людей шукати відпочинок та оздоровлення в поки що екологічно сприятливих регіонах світу. Таким чином, у багатьох державах обслуговування рекреантів стало не лише самостійною галуззю економіки, але й життєво необхідною формою задоволення потреб людини.

Туристично-рекреаційна галузь – це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має практично невичерпний потенціал для постійного розвитку, співпрацює з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце в соціально-економічному житті держави. У свою чергу важливими факторами розвитку туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал регіону.

Туристична галузь для багатьох країн вже давно стала однією з найбільш важливих у структурі народного господарства, що забезпечує високій рівень зайнятості населення, в т.ч. за рахунок самозайнятості, додаткові надходження національної та іноземної валюти, а також допомагає нівелювати різний рівень доходів громадян у промислово розвинених регіонах країни та регіонах, що мають сільськогосподарську спрямованість розвитку. Саме до таких районів належить територія Першотравневого району Донецької області. Маючи достатньо великий потенціал для розвитку туристичного сектору – теплі піщані пляжі Азовського

узбережжя, лікувальні води та грязі, об'єкти для розвитку альтернативних нових видів туризму – даний сектор й досі не посів відповідного місця в економічному розвитку території.

Регіональний розвиток представляє собою складний структурний процес, що визначається пріоритетами державного та регіонального управління та забезпечує відповідні зміни у внутрішньому та зовнішньому регіональному середовищі. Аналіз розвитку регіонів дозволяє виявити ключові тенденції та створити адекватну модель управління в наступному періоді.

Усі елементи географічного докілья і поведінка людини, яка може використовуватися організаціями туризму або для заняття ним, називаються туристичним потенціалом. Туристичний потенціал охоплює усі структурні і функціональні ресурси, що обумовлюють розвиток туризму на конкретній території.

Туристична інфраструктура охоплює ті елементи, які забезпечують нормальне функціонування місця перебування за умови максимального задоволення потреб туристів. Туристичні пам'ятки підтримуються або доповнюються елементами туристичної інфраструктури (туристськими стежками, басейнами, спортивними спорудами, готелями оригінальної архітектури і тому подібне). Туристична інфраструктура інакше називається матеріальною базою туризму.

Таким чином, в ході дослідження було виявлено, що різноманітність підходів до оцінки конкурентоздатності регіону обумовлюється різними цілями, поставленими під час оцінки.

У ході дослідження основні підходи, запропоновані науковцями, було об'єднано в шість груп: підхід, заснований на трудових параметрах; підхід, заснований на використанні показників соціально-економічного розвитку регіонів; підхід, заснований на факторах формування конкурентоздатності регіонів; кваліметричний підхід; програмно-цільовий підхід; кластерний підхід.

Розвиток підходів відбувався відповідно до основних етапів розвитку економіки: якщо більш ранні періоди характеризувались наявністю в системі показників факторів індустріального розвитку, то останнім часом спостерігається

домінування соціальних параметрів таких, як «рівень життя населення», «інформаційні та управлінські технології».

Найбільша увага серед досліджених підходів до оцінки конкурентоздатності регіонів приділяється комплексним дослідженням. У ході дослідження встановлено, що «догма одномірності» послужила базисом для більшості методик рейтингової оцінки, в основу яких покладена оцінка економічної категорії одним числом, згортання комплексу показників в єдиний інтегральний. Результати роботи доводять, що комплексні підходи надають можливість оцінити вклад конкретного регіону в конкурентоздатність країни та також імідж регіону, інші підходи дозволяють оцінити конкурентоздатність всередині регіону.

В'їзний туризм тісно пов'язаний з внутрішнім, у них одна і та ж інфраструктура, матеріально-технічна база, сервіс та інше. Саме тому в інших областях, що привертають велику кількість іноземних туристів, національні туристські адміністрації зайняті тільки розробкою і втіленням у життя заходів, спрямованих на в'їзний туризм.

Вирішення даних питань сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств індустрії туризму, дозволить залучити туристів та отримати додаткові доходи у вигляді податків.

Для розвитку індустрії туризму необхідна підтримка, у тому числі і фінансова, як на державному, так і на регіональному рівні. Цільова стратегія розвитку туризму повинна також містити пільги з оподаткування, надання пільгових кредитів на розвиток, зменшення місцевих податків в частині інвестування в об'єкти туризму. Разом з тим більшість фахівців пропонують принципово підходити до питання надання пільг індустрії туризму.

Проте на сьогодні концептуальні основи формування туристичних регіонів є суперечливими, методологія стратегічного розвитку туристичних регіонів розроблена недостатньо, окремі особливості цих регіонів при формуванні довгострокових програм їх розвитку враховуються не повною мірою. Це не дозволяє на практиці здійснювати цілеспрямоване планування розвитку туризму на окремих територіях (у країні, області, районі, туристичному регіоні, курорті тощо). У зв'язку

з цим важливим та актуальним завданням сьогодення є окреслення проблем розвитку туристичних регіонів, розробка теоретико-методологічних засад щодо формування стратегії їх розвитку, виходячи з специфічних особливостей їхнього функціонування.

Тому розробка ефективної Стратегії розвитку туристично-рекреаційного комплексу Першотравневого району Донецької області, вироблення ефективного контрольного механізму за її виконанням стане значним поштовхом для піднесення туристичної галузі регіону, допоможе вирішити ряд соціально-економічних та екологічних проблем та стане каталізатором розвитку інших, пов'язаних з туризмом галузей народного господарства та дозволить подолати його моногалузеву структуру; розвиток туристичної галузі призведе до необхідності підвищення ефективності роботи комунальних служб та інших обслуговуючих підприємств.

Підставою для розробки Стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Першотравневого району Донецької області є Стратегія соціально-економічного розвитку Донецької області на період до 2015 р., затверджена рішенням Донецької обласної ради від 23.03.2007 № 5/8-158 на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року». В основу Стратегії покладено також Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку Донецької області на період до 2020 року «Донбас у XXI столітті. Уроки реформ. Стратегія розвитку», які було розроблено виходячи з Концепції державної регіональної політики, затвердженої Указом Президента України від 25.05.2001 № 341, і враховано в Програмі науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року, затвердженої рішенням обласної ради від 22.03.2002 № 3/25-656; «Схему перспективного використання природних ресурсів прибережної смуги Азовського моря у межах Донецької області» в рамках Регіональної екологічної програми, розробленої згідно з положеннями «Основних напрямів державної політики України у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки», затверджених Постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р., «Концепції охорони Азовського та

Чорного морів», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.1998 р. № 1057 та Законом України від 22.03.2001 р. № 2333-III «Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів».

Важливою умовою доведення туристичної галузі до належного рівня є залучення коштів у вигляді інвестицій. Потенційними інвесторами можуть стати підприємства, що є власниками об'єктів туристично-рекреаційного комплексу – баз відпочинку, санаторіїв, пансіонатів, дитячих оздоровчих таборів і т. ін. Тому в даних умовах важливо створити стимулятивний механізм з боку органів місцевого самоврядування задля залучення коштів приватного сектору в туристичну галузь. Значну групу інвесторів можуть сформувати місцеві підприємці, яким також важливо створити сприятливі умови для ведення бізнесу та надання основних, додаткових та супутніх послуг туристам. Виведення туристичної галузі Першотравневого району на належний рівень за умов забезпечення високого рівня обслуговування туристів, створення цікавих проектів та маршрутів, а також інших цілеспрямованих заходів дозволить туристичному сектору Першотравневого району не тільки вирішити внутрішні проблеми економічного розвитку, але й вдало конкурувати на національному туристичному ринку із високоякісним туристичним продуктом. Рівень конкуренції на даному сегменті ринку є достатньо високим через спільні риси туристичної пропозиції більшості зон узбережжя Азовського та Чорного морів як на території України, так і на території сусідньої Російської Федерації.

Реалізація Стратегії та отримання відповідного позитивного результату можливі лише за умов чіткої та тісної взаємодії органів місцевого самоврядування, підприємницького сектору та місцевого населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алейникова Г.М. Организация и управление турбизнесом: Учеб. пособие. – Донецк, 2002. – 184 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. / И. Ансофф. – М.: Наука, 2006. - 425 с.
3. Атаманчук Г.В. Державне управління. / Г.В. Атаманчук. – М.: Економіка, 2000. - 326 с.
4. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення продукту: Навч. Посібник / В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2004. – 288 с.
5. Бартошук О.В. Класифікація стратегій розвитку туризму. [Електронний ресурс] / О.В. Бартошук. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Economics/16_122855.doc.htm
6. Бачевський Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства: [навч. посібн.] / Б.Є. Бачевський, І.В.Заблудська, О.О.Решетняк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
7. Безугла В.О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України [Електронний ресурс] / В.О. Безугла. – Режим доступу до статті: http://eprints.ksame.kharkov.ua/1291/1/53-60_Безугла.pdf.
8. Белов В.М. Стратегии межрегионального развития / В.М. Белов – М.: РАГС, 2008. - 257 с.
9. Бережная И.В. Современные теоретические подходы к экономической оценке природных рекреационных ресурсов / И.В. Бережная, Г.В. Забродько // Економіка промисловості. - 2000. - № 4. - С. 9-14.
10. Боголюбов В.С. Экономика туризма / В.С. Боголюбов, В.П. Орловская. – М.: Академія, 2005. – 192 с
11. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів:[Монографія] / М. Борушак. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 288с.
12. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.05 / М. Борушак. – Л., 2008. – 35 с.

- 13.Бутко М. Рекреаційний потенціал регіону: методологія оцінки та стратегія використання / М. Бутко // Економіст. - 2011. - №1. - С. 42-47.
- 14.Бутко М.П. Генезис економічної теорії та методологічні підходи до оцінки туристичного потенціалу регіону / М.П. Бутко, О.О. Самко // Економіка і держава. Міжнародний науково-практичний журнал. – 2009. – №5. – С. 33-38.
- 15.Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем / Ю.А. Веденин. - М.: Наука, 1982. - 156 с.
- 16.Веремко В. Час збирати податки / В. Веремко // Контракти : діловий тижневик. – 16.04.2012 р., № 15. – С. 12-13.
- 17.Видяпина В.И. Региональная экономика: Учебник / Под ред. В.И. Видяпина и М.В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2007. - 666 с.
- 18.Винницький Б. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / Б. Винницький. М. Лендъел. Ю. Ратейчак. – К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 120 с.
- 19.Ворошилова Г.О. Розвиток інвестиційних процесів у міжнародному туризмі // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків із залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 1050 с.
- 20.Всесвітня туристична організація (WTO). – Офіційний сайт: <http://www.unwto.org>.
- 21.Гавран В.Я. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 /В.Я. Гавран; Мін-во освіти і науки України, Національний ун-т «Львівська політехніка». - Львів, 2002. - 19 с.
- 22.Герасименко В.Г. Основы туристического бизнеса: Учеб. Пособие / В.Г. Герасименко. – Одесса: Черноморье, 1997. – 160 с.
- 23.Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізми формування та реалізації: [Монографія] / З.В. Герасимчук.- Луцьк: Надстир'я, 2006. – 161 с.
- 24.Гоблик В.В. Економічна суть кластерів та особливості їх утворення і функціонування у туристично-рекреаційній сфері / В.В. Гоблик // Науковий вісник УжНУ. Серія «Економіка». Вип. 24. - Ужгород, 2007. - С. 151-159.

25. Голованева И.П. Условия развития рекреационно-туристической отрасли в промышленном регионе (на примере Донецкой области) / И.П. Голованева, А.В. Чубатая // Экономика та право. – 2010. – № 1. – С. 39 – 44.
26. Гречаник В.П. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму: Україна і світ / В.П. Гречаник, С.М. Васильченко // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – № 6.
27. Грицай О. Центр и периферия в региональном развитии. / О. Грицай, Г. Иоффе, А. Трейвиш – М.: Наука, 1991. - 276 с.
28. Гуменюк Ю.П. Удосконалення управління рекреаційно-туристичним комплексом регіону / Ю.П. Гуменюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Зб. наук. праць. Вип. 3 (XLVII) НАН України. ІРД. Ч.І – Львів, 2004. С.435-441.
29. Гусякова О.Ю. Розробка регіональних цільових програм розвитку туристичної індустрії / О.Ю. Гусякова - Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Державне управління. - 2012. - №2. - С.155-158
30. Дашкова Т.Л. Маркетинг в туристическом бизнесе: Учебное пособие / Т.Л. Дашкова – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 72 с.
31. Державна служба туризму і курортів [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.tourism.gov.ua.
32. Дідик Я.М. Рекреаційні ресурси та рекреаційна система / Я.М. Дідик // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - №7. -С. 150-153.
33. Донченко Л.М. Проблеми та перспективи державної підтримки розвитку туризму / Л.М. Донченко, Н.П. Гостева // Держава та регіони. Сер. «Державне управління». – 2010. – № 1. – С. 37–42.
34. Дубенюк Я.А. Оцінка конкурентоспроможності туристичної галузі України [Електронний ресурс] / Я.А. Дубенюк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_2/0754.pdf
35. Дурович А.П. Маркетинг в туризме: Учеб. пособие / А.П. Дурович. – 3-е изд., стереотип. – Мн.: Новое знание, 2003. – 496 с.

- 36.Енджейчик И. Современный туристский бизнес. Экостратегии в управлении фирмой: пер. с польск / И. Енджейчик. - М.: Финансы и статистика, 2003.-320 с.
- 37.Ермишина А.В. Конкурентоспособность региона [Электронный ресурс] / А.В. Ермишина. – Режим доступа к статье: <http://www.cfin.rumanagement/strategy/competitiveness.shtml>
- 38.Жадько К.В. Понятійне визначення механізмів державного управління міжнародним туризмом / К.В. Жадько // Держава та регіони. Сер. «Державне управління». – 2008. – № 3. – С. 72–76.
- 39.Жученко В.Г. Перспективи формування в Україні вільних економічних зон туристсько-рекреаційного типу / В. Г. Жученко // Регіональна економіка. - 2001. - № 4. - С. 189-193.
- 40.Закон України «Про державні цільові програми» № 1621-IV від 18 березня 2004 року.
- 41.Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 24, ст.170.
- 42.Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005.
- 43.Закон України «Про туризм» зі змінами та доповненнями від 18.11.2003 року № 1281-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-15>.
- 44.Захарова С.Г. Шляхи удосконалення державного регулювання туристичної сфери / С.Г. Захарова // Держава та регіони. Сер. «Державне управління». – 2008. – № 3. – С. 81–87.
- 45.Зелинський Б. Туризм может стать локомотивом развития украинской экономики / Б. Зелинський // Бизнес. – 13.02.12 р., № 7. – С. 10-12.
- 46.Землянская И.А. Конкурентоспособность регионов [Электронный ресурс] / И.А. Землянская // Деловой Волгоград. – 2009. – № 5 (21). – Режим доступа к журн.: http://dv.in-s.ru/html/arxiv/_2009_god/nomer5_21/konkurentosposobnost_regionov.html.

47.Ивенина А.В. Эффективность современных инновационных технологий в стратегическом управлении туристскими предприятиями / А.В. Ивенина // Экономика Крыма. – 2009. – № 29. – С. 77–79.

48.Ляшенко А.Х. Інструменти здійснення регуляторної політики в галузі туризму / А.Х. Ляшенко // Держава та регіони. Сер. «Економіка та підприємництво». – 2010. – № 1. – С. 110–113.

49.Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В.А. Калитюк. - Львів, 1999. - 162 с.

50.Кальченко О.М. Проблеми формування інвестиційної політики в туристичній галузі // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Чернігів : ЧНТУ, 2009. – № 38.

51.Качмарек Яцек. Туристический продукт. Замысел. Организация. Управление: учеб.пособие для студентов вузов, 10102 «Туризм» / Я.Качмарек, А.Стасяк, Б.Влодарчик; пер. с польск. [И.Д.Рудинского]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 495 с.

52.Квартальнов В.А. Иностраный туризм / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 228 с.

53.Квартальнов В.А. Туризм / В.А. Квартальнов. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 320 с.

54.Кифяк В.Ф. Організація туризму: навч. посібник / В.Ф. Кифяк - Чернівці: Книги - XXI, 2008. -334 с.

55.Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги - XXI, 2003. – 300 с.

56.Клоцвог Ф.Н. Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов / Ф.Н. Клоцвог, И.А. Кушникова // Проблемы прогнозирования. – 1998. – № 2. – С. 23 – 24.

57.Коваленко К. Туризму на Луганщине быть? / Ксения Коваленко // Наша газ. – 2008. – № 147 (2972). – С. 9.

58.Ковальська Л.Л. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів держави [Електронний ресурс] / Л.Л. Ковальська // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка» : зб. наук. праць. – [Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф.

З.В. Герасимчук]. – Луцький національний технічний університет. – Випуск 5 (17). – Ч. 2. – Луцьк, 2008. – 360 с. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/index.html.

59.Козловський Є.В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Є. В. Козловський. – К., 2008. – 18 с.

60.Комарова М.А. Пути и механизмы обеспечения конкурентоспособности российских регионов / М. А. Комарова // Сб. науч. трудов Поволжской академии гос. службы им. М. А. Столыпина. – Саратов, 2007. – С. 22–25.

61.Конкурентні стратегії для фірм, які діють у галузях, що перебувають у стані стагнації або спаду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance-library.com.ua/article.php?book=93&article=6224>

62.Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком України: [монографія] / О.Б. Коротич. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 220 с.

63.Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля») / За наук. керівництвом і заг. ред. Є.І.Ходаківського, Ю.С.Цал-Цалка; Житомир. держ. тех-нол. ун-т. – Житомир, 2006. – 194 с.: табл., іл.

64.Котляров Е.А. География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов / Е.А. Котляров. – М.: Мысль, 1978.

65.Крайник О.П. Актуальні проблеми розвитку регіону/ галузі: [навч. посіб.] / О.П. Крайник, І.О. Дробот. – Х.: Вид-во ХарПІНДУ «Магістр», 2004. – 144 с.

66.Круш П.В. Регіональне управління. / П.В. Круш. – К.: Центр учбової літератури, 2007. - 256 с.

67.Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд / [О.Г.Гриценко, Г.О.Андрес, І.С.Белкіна та ін.] ; за ред. О.А.Гриценко. – К. : УЦКД, 2007. – 215 с.

68.Курортні ресурси України / [під ред. М.С. Лободи]. – Київ: ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

69.Кусков А.С. Рекреационная география: Учебно-методический комплекс / А.С. Кусков, В.Л. Голубева, Т.Н.Одинцова. – М.: Флинта, 2005. – 496 с.

70.Ларина Н.И. Кластеризация как путь повышения международной конкурентоспособности страны и регионов / Н.И. Ларина, А.И. Макаева // ЭКО. – 2006. – № 10. – С. 19–20.

71.Лендел О.Д. Основні напрямки розвитку туристичної інфраструктури регіону [Електронний ресурс]/ О.Д. Лендел. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/lendel.htm

72.Любіцева О.О. Методика розробки турів : навч. посіб. / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 104 с.

73.Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (географічні аспекти) – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

74.Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. – К. : Альтерпрес, 2006. – 436 с.

75.Любіцева О.О. Туристичні ресурси України / Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. – К. : Альтерпрес, 2007. – 369 с

76.Макарова Л.С. Подготовка специалистов историко-краеведческого профиля для сферы туризма в региональной системе образования : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Макарова Любовь Семеновна. – Сходня, 2000. – 176 с.

77.Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навч. посібн. / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 272 с.

78.Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія і практика. Навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 424 с.

79.Маркетинговые исследования как способ оценки туристско – рекреационного потенциала региона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/3449-2012-07-30-13-57-40>

80.Матвійчук Л.Ю. Теоретичні основи типології та специфіки туристичних ресурсів[Електронний ресурс]/ Л.Ю. Матвійчук. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2011_1/11mljstr.pdf

81.Мацола В. Рекреаційно-оздоровчо туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики): Монографія / В. Мацола. /[Інститут регіональних досліджень НАН України. Редкол.: М.І.Долішній (відп. редактор)]. - Львів, 1998. - 278 с.

- 82.Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: Монографія. – Львів, 1997. – 259 с.
- 83.Мельник О. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти [Текст] / О. Мельник // Регіональна економіка. - 2004. - № 4. - С. 197-205.
- 84.Мельниченко О.А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму [Електронний ресурс] / О. А. Мельниченко // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/2010-2/doc/2/11.pdf>
- 85.Методология оценки туристской услуги как рыночной категории. Нориганова О.А. Культура народов Причерноморья. – 2002. N36. – С.37-42.
- 86.Механизмы повышения конкурентоспособности экономики регионов [Электронный ресурс] / [Смирнов С.Н., Симачев Ю.В., Засимова Л.С., Чулок А.А.]. – Режим доступа к статье: https://www.hse.ru/data/2010/05/04/.../WP1_2005_06.pdf.
- 87.Михайліченко Г.І. Практика організації туристичних подорожей: навч. посіб. / Г. І. Михайліченко. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2003. – 156 с.
- 88.Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху / Під ред. М. Дацишина. – К.: «Інститут Реформ», 2003. – 41 с.
- 89.Молнар О.С. Управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону (на прикладі Закарпатської області) : автореферат на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук / О. С. Молнар. - Ужгород, 2006. - 19 с.
- 90.Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» №224 від 29 липня 2002 року.
- 91.Остап'юк Н.І. Державне регулювання розвитку туристичної галузі в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Н.І. Остап'юк. – Х., 2011. – 20 с.
- 92.Отчет Всемирного Экономического Форума: The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011

- 93.Панкрухин А.П. Территориальный маркетинг / А.П. Панкрухин // Маркетинг в России и за рубежом. – 1997. - №2. – с.83-96)
- 94.Паньків Н.М. Туристично-ресурсний потенціал України: Текст лекцій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2004. – С.40-41.
- 95.Підвисоцький В.Г. Методичні матеріали щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів / В.Г. Підвисоцький. – К. : Леста, 2008. – 48 с.
- 96.Понятие о туристском потенциале региона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turbooks.ru/stati/strany-i-regiony/217-ponjatie-o-turistskom-potenciale-regiona.html>
- 97.Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. — М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
- 98.Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» № 1001 від 21 липня 2006року.
- 99.Постанова Кабінету Міністрів України «Про розробку прогнозних та програмних документів економічного та соціального розвитку і складання проекту державного бюджету» № 621 від 26 квітня 2003 року.
100. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. – К.: Юрінком інтер. - 2002. – С.94-95.
- 101.Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України від 18.11.2003 р. № 1282-ГУ // Офіційний вісник України. - 2003. - № 50. - Ст. 26. - С. 34-55.
- 102.Проект з регіонального врядування та розвитку. Дослідження історико – культурного пріоритету розвитку Запорізької області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rgd.org.ua/resources/additional_res/Zaporizhzhya_Historical_and_Cultural_Priority_Report_2007_UKR.pdf
- 103.Проект Концепції створення кластерів в Україні, www.me.gov.ua. – офіційний сайт Міністерства економіки України
- 104.Проект партнерства Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток». Технологія розробки операційних планів для регіональної стратегії. [Електронний

<http://elearn.univector.net/file.php/55/sapor4/tehnologopplanmogil.pdf>

105. Проект стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні
<http://www.tourism.gov.ua/Catalog/Docs/00000326.doc>. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190.

106. Пушкар З. Стратегічне планування регіонального розвитку / З. Пушкар, Б. Пушкар // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. - Випуск 13., 2007. - С. 14- 19.

107. Рубан Г.П. Рекреаційний потенціал України: сучасний стан освоєності та проблеми його економічного оцінювання // Екологія і ресурси. Аналітичні матеріали. - К.: 2001. - С. 195-200.

108. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: [підручник] / В.П. Руденко. - Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 552 с

109. Руденко В.П. Український природно-ресурсний потенціал - III част. - Чернівці. - «Рута», 2005. - 328 с.

110. Румянцев А.П. Світовий ринок послуг: навч. посіб. / А.П. Румянцев, Ю.О. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.

111. Свида І.В. Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку вітчизняного ринку туристичних послуг / І.В. Свида // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2009. – № 28(3). – С. 64–69.

112. Свиридов К.С. Правове регулювання діяльності по наданню туристичних послуг: дис. кандидата юридичних наук: 12.00.03 / Свиридов Костянтин Сергійович. - Санкт-Петербург, 2003. - 213 с. 12. Словарь законодательных и нормативных терминов.

113. Серебрякова Л.А. Роль стратегического планирования в новой концепции региональной политики / Л.А. Серебрякова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2007. – № 5. – С. 28–35.

114. Снеговая Е.Ю. Формирование стратегии диверсификации экономики старопромышленных регионов: проблемы и направления / Е.Ю. Снеговая // Вісник Хмельниц. нац. ун-ту. – 2010. – № 3. – Т. 2. – С. 141 – 144.

115. Снігова О.Ю. Туристсько-рекреаційний потенціал в системі інноваційного розвитку старопромислового регіону на прикладі Донецької області [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2011_2/tom2/311.pdf
116. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності : підручник / Т.Г. Сокол / за заг. ред. В.Ф. Орлова. – К. : Вид-во «Грамота», 2006. – 264 с.
117. Сорокин Ю.В. Педагогические условия организации профессиональной подготовки менеджеров сферы туризма средствами регионального природно-рекреационного потенциала: дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / Сорокин Юрий Владимирович. – М., 2003. – 237 с.
118. Состояние и перспективы развития рекреационно-курортного и туристического хозяйства Азово-Черноморского региона Украины. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://globalteka.ru/order/7722.html>
119. Соціально-економічна географія України: навч. посібник / За ред. Шаблія О.І. - Львів: Світ, 1994. - 340 с.
120. Сталість та сталий розвиток [Електронний ресурс] // Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. – Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/progress/aim/>.
121. Стандартная международная классификация туристических видов деятельности: утверждена как временный документ Статистической комиссии ООН на 27 сессии: разработано ВТО. – Нью-Йорк, 1993.
122. Стратегия экономического и социального развития Украины (2004–2015 годы) «По пути европейской интеграции» / Авт. кол. А.С. Гальчинский, В. М. Геец и др. / Нац. Ин-т стратег. исследований. Ин-т экон. прогнозирования НАН Украины, М-во экономики Украины. – К: ИВЦ Госкомстата Украины, 2004. – 416 с.
123. Стратегія розвитку туризму в Чернівецькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-37042.html?page=14>
124. Стратегія розвитку туристичних регіонів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=6464&start=6

125. Суховірський Б.І. Регіональна стратегія економічного розвитку України (теоретичні та прикладні основи геоeкономіки): Монографія. / Б.І. Суховірський. – К.: КНЕУ, 2000. - 154 с.
126. Тараненко И.В. Оценка социально-экономического потенциала регионов как основа формирования стратегии конкурентоспособности национальной экономики / И.В. Тараненко // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2007. – № 5. – С. 35–45.
127. Тарасова О.О. Интегральні оцінки визначення конкурентоспроможності регіону / О.О. Тарасова // Прометей. Регіональний зб. наук. праць з економіки. Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Вип. 3. - Донецьк, 2006. – С. 52–55.
128. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: [монографія] / Т. І. Ткаченко. – К. : Київ. Нац. торг. – екон. ун-т, 2009. – 463 с.
129. Трейвиш А. Город, район, страна и мир. Развитие России глазами страноведа. / А. Трейвиш. – М.: Новый хронограф, 2009. - 126 с.
130. Туризм, рекреація, інфраструктура України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourpalata.org.ua/rus/ob_ukraine1-6-25.html
131. Туристический имидж как источник конкурентоспособности региона. Парфиненко А.Ю., кандидат ист.наук, доцент. Актуальные проблемы экономики, менеджмента, маркетинга: Материалы Междунар.науч.-практ.конф. (Белгород, 17-19 нояб.2009 г.): в 2 ч. отв.Ред. Г.И. Ткаченко.-Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. – ч.2. – с.257-262
132. Туристичні потоки [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.donetskstat.gov.ua/statinform/kult_5.php
133. Туристский терминологический словарь: справочно-методическое пособие / Авт. – сост. И.В.Зорин, В.А.Квартальнов. – М.: Советский спорт, 1999. – С.637.
134. Удачина М. Конкурентоспособность: География роста [Электронный ресурс] / М. Удачина // Ведомости. – 2008. – № 195 (2217). – Режим доступа к журн. : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2008/10/15/164792>.

135. Україна. Президент. Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів : Указ від 08 квітня 2011 р. № 444/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mtu.gov.ua/uk/show/polozennja_turizm.html
136. Український туристичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrtourism.com>
137. Улагін В.В. Туристичний бізнес в Україні: Монографія / В.В. Улагін. – К.: «Афіша», 2008. – 387 с.
138. Управління економікою рекреаційних територій, галузей і підприємств: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень; Ред. кол.: Мамутов В.К. (від. ред.) та ін. - Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. - 276 с.
139. Уткин Э.А. Государственное и региональное управление. / Э.А. Уткин, А.Ф. Денисов. – М.: ИКФ «Экмос», 2002. - 320 с.
140. Учитель Ю.Г. SWOT - анализ и синтез – основа формирования стратегии организации / Ю.Г. Учитель, М.Ю. Учитель. – М: Либроком, 2010. – 328 с.
141. Ушвицкий Л.И. Конкурентоспособность региона как новая реалья: сущность, методы оценки, современное состояние / Л.И. Ушвицкий, В.Н. Парахина // Сб. науч. трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2005. – № 1. – С. 15–21.
142. Факторы формирования туристско-рекреационного потенциала региона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sociosphera.com/publication/conference/2012/126/o_faktorah_formirovaniya_turists_korekreacionnogo_potenciala_regiona/
143. Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: учеб. / Р.А. Фатхутдинов. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика». – 2005. – 504 с.
144. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління / О.В. Федорчак [Електронний ресурс] // Демократичне врядування : наук. вісн. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://www.academy.lviv.ua>
145. Федорченко В.К. Туристський словник - довідник.: Навч. Посібник. / В.К. Федорченко, І.М. Мініч - К. Дніпро -2000 р. - 155 с.
146. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. - К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 312 с.

147. Харченко Л.В. Проблема формування позитивного іміджу України в контексті підготовки до Євро-2012 / Л.В. Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4 (13). – С. 107–112.
148. Хомич Л.В. Стратегія регіонального розвитку і планування території. / Л.В. Хомич [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень «Стратегічні пріоритети» науково-аналітичний щоквартальний збірник № 4 (5), 2007 р. – С. 142-149
149. Хорлов П.И. Туристическо-рекреационные ресурсы: Учебное пособие / П.И. Хорлов. – М.: Новости, 1998. – 479 с.
150. Цьохла С.Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток ринку курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз і шляхи вдосконалення): [монографія] / С.Ю. Цьохла – Сімферополь : Таврія, 2008. – 352 с.
151. Черчик Л.М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні / Л.М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6 (84). – С. 181-184.
152. Черчик Л.М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка. Монографія / Л.М. Черчик, Н.В. Коленда. - Луцьк: ЛНТУ, 2008. - 235 с.
153. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні. Монографія / Л.М. Черчик. - Луцьк: ЛДТУ, 2006. - 352 с. Щепанський Е.В. Науково-методичні засади стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. - К., 2003. - 17 с.
154. Шаптала О. Курортно-рекреаційна система України: шляхи формування, проблеми й перспективи розвитку / О. Шаптала // Вісник Української Академії державного управління. – 2004. – №6.
155. Шваб Л.І. Міжнародні стандарти туристичних послуг: навч. посібник. / Л.І. Шваб, М.М. Костиця. - Житомир, 2007. - 196 с.

156. Шеховцева Л.С. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания [Электронный ресурс] / Л. С. Шеховцева. – Режим доступа к статье : <http://www.cfin.ru/press/marketing/2001-4/03.shtml>.
157. Шешегова Е.В. Содержание регионального компонента в многоуровневой системе профессионального туристского образования: На примере Красноярского края: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шешегова Елена Валентиновна. – Сходня, 2002. – 147 с.
158. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посібник. / І.М. Школа - Чернівці: Книги - XXI, 2005. - 596 с.
159. Шупік Б.В. Зарубіжний досвід у регулюванні туризму / Б.В. Шупік // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – С. 200–207.
160. Экономический и производственный потенциал административных и производственных систем: монография / под общей ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
161. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. – Симферополь, «Таврия», 2003. – 335с.
162. Alexander H.J. Industrial Tourism: Opportunities for City and Enterprise / H.J. Alexander Otgaar, Leo Van Den Berg, Christian Berger, Rachel Xiang Feng, 2010.
163. Blanke J. Measuring Ukraine's travel and tourism competitiveness // The Ukraine competitiveness report 2008: towards sustained growth and prosperity. – Geneva : WEF, 2008. – 266 p.
164. Garcia A. Estimation of International Tourism Demand Elasticities [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eserp.com/art/Art%C3%ADculo_Forecasting_ESERP%20RHUERTAS.pdf
165. Hanouz M.D. Competitiveness of Ukraine's regions // The Ukraine competitiveness report 2008: towards sustained growth and prosperity. – Geneva : WEF, 2008. – 266 p.
166. Kohn A. Problems of internal strategy development. / A. Kohn. – Harvard Business Review, September–October, pp. 54–63, 2003.
167. Kowalczyk A. Geografia Turyzmu. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1997.

168. Laswiacy Kultura pszyroda, turystyka: Lasowiacki przewodnik turystyczny. – Warszawa: Gminne Centrum Kultury, 2006. – 92 s.

169. Legge K. Power, Innovation and Problem Solving in Government Regional Policy. / K. Legge. – McGraw-Hill, Maidenhead, 2008.

170. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009. World Economic Forum. Geneva, Switzerland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/documents/TTCR09/index.html>.